

บทที่ ๑

ระบบกองทัพประจำการ : รูปแบบหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ สถาบันทางการเมือง บริหารแบบใหม่ได้ถือกำเนิดขึ้นในสมัยนี้หลายสถาบัน เช่น สถาบันข้าราชการ สถาบันการศึกษาต่าง ๆ กองทัพประจำการ ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผลจากการปฏิรูประบบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ แท้ทั้งสิ้น นักวิชาการบางท่านยกย่องพระองค์ในฐานะ "รัฐบุรุษ (Statesman)" คนเดียวของชาติไทย^๑ เพราะทรงเป็นบุคคลซึ่งสามารถให้ความเป็นผู้นำและหาทางออกให้แก่สังคมเพื่อความคงอยู่และความก้าวหน้าของสังคมนั้น ทรงเป็นประมุขของชาติไทยในยามที่บ้านเมืองต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง^๒

ในระยะเวลาดังกล่าว ประเทศไทยต้องเผชิญปัญหาทั้งจากภายในและภายนอก อันหมายถึงการแผ่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของมหาอำนาจตะวันตกในดินแดนแถบเอเชีย ท้ามกลางปัญหาค่าง ๆ เหล่านี้รัชกาลที่ ๕ ทรงใช้กุศโลบายอันฉลาดแหลมลึกซึ่งพาประเทศไทยผ่านพ้นวิกฤตการณ์ครั้งสำคัญ ๆ มาได้โดยปราศจากการนองเลือด ในขณะที่เดียวกันผลจากการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย (Modernization) ของพระองค์ได้ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์มีความมั่นคงเข้มแข็งและมีอำนาจอย่างล้นพ้นเกินกว่ายุคสมัยใดที่ผ่านมา ทั้งนี้หากจะย้อนกลับไปดูฐานอำนาจของพระองค์ในระยะเริ่มแรกที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็แทบจะไม่

^๑เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นีออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗๕.

^๒เรื่องเดียวกัน.

น่าเชื่อถือได้เลยว่าสถาบันกษัตริย์ซึ่งเคยถูกริครอบอำนาจด้วยปัจจัยหลาย ๆ ประการจะกลับกลายมาเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจสิทธิ์ขาด และความจงรักภักดีแต่เพียงแหล่งเดียวในสยามประเทศ

พื้นฐานพระราชอำนาจของรัชกาลที่ ๕ ในระยะแรก (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖)

หลังจากการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ ๔ คณะที่ประชุมเสนาบดีอันประกอบด้วยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นประธาน ได้ลงมติเลือกสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิศประธานาถ ซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษาเศษเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป

สถานะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแรกนั้นมีได้มีความมั่นคงแต่ประการใด พระราชอำนาจของพระองค์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินแทบจะไม่มีเลย การบริหารราชการแผ่นดินตกอยู่ในอำนาจของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน การปฏิบัติพระราชานุกิจประจำวันจะเป็นไปโดยผ่านการถวายคำแนะนำและการตัดสินใจจากข้าราชการและเสนาบดี^๑ ตามสภาพการณ์ดังกล่าวจึงมีผู้เปรียบฐานะของพระองค์ในระยะแรกว่า ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจอยู่เฉพาะแต่ในพระราชสำนักเท่านั้น^๒

(King of the Palace)

การที่ทรงเป็นพระเยาวกษัตริย์และปราศจากพระราชอำนาจที่แท้จริงนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อมายังสถานะของบรรดาพระเจ้าอนุวงศ์หรือเจ้าองค์ต่าง ๆ ที่เป็นพระราชโอรส

^๑Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam, 1868 - 1910 : Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn" (A thesis Presented of Faculty of Graduate School of Cornell University for the Degree of Doctor of Philosophy, 1974), p. 110.

^๒Ibid.

และพระราชธิดาของรัชกาลที่ ๔ ต้องพลอยลดลงไปด้วย จนจัดได้ว่าเป็น "สมัยเจ้านายตกต่ำ"^๑ ดังนั้นทีกของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวโรรส ความตอนหนึ่งว่า "คนที่เคยนับถือและฝากตัวก็จืดจางไป คนที่เราไม่เคยเกรงก็ต้องเกรง"^๒

นอกจากข้อจำกัดในค่านพระชนมายุ อันเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๕ ไม่ทรงสามารถใช้พระราชอำนาจในฐานะกษัตริย์ได้อย่างเต็มที่แล้ว พระองค์ยังทรงถูกจำกัดพระราชอำนาจด้วยระเบียบแบบแผนประเพณีการปกครองอันมีมาแต่โบราณกาล ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยที่บั่นทอนอำนาจของสถาบันกษัตริย์มาเป็นเวลายาวนาน

✓ ปัจจัยต่าง ๆ ที่บั่นทอนอำนาจของสถาบันกษัตริย์

สถาบันกษัตริย์ของไทยในอดีตมิได้มีอำนาจสูงสุดตามทฤษฎีแต่อย่างใด แต่ที่จริงแล้วพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะถูกจำกัดด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น ธรรมเนียมการมีพระมหากุปราช ระบบการปกครองที่ให้อำนาจแก่เสนาบดีตามเขตความรับผิดชอบ และที่สำคัญที่สุดคือการจัดระเบียบสังคมไทยภายใต้ระบบไพร่

๑. ธรรมเนียมการมีพระมหากุปราช

ความไม่มั่นคงแห่งสถาบันกษัตริย์ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากขาดหลักการปฏิบัติในการสืบราชสมบัติที่แน่นอน แม้จะมีกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ แต่ในทางปฏิบัติก็มีได้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการเปลี่ยนตัวพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ตำแหน่งพระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่ช่วงชิงกันได้ด้วยกำลัง "ผู้ใดมีกำลังทหารมากที่สุด ก็มักจะได้เสวยราชสมบัติ"^๓ ตำแหน่งพระมหากุปราชหรือวังหน้านับเป็นสาเหตุแห่งความวุ่นวายในการสืบราชสมบัติ เพราะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, พระประวัติศรีสเลกา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๘๑.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมสมัยอยุธยา" ใน หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, หน้า ๒๘.

ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถนั้น ถือกันว่าวังหน้าเป็นตำแหน่งที่สืบ
ราชสมบัติ ดังนั้นเมื่อกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ก็จะมี การแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรเป็น
มหาอุปราช ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งต้องเป็นเชื้อพระวงศ์ที่เจริญพระชันษาแล้ว จึงมัก
จะเป็นพระราชอนุชา ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับพระราชโอรสได้

ตำแหน่งพระมหาอุปราชนี้เมื่อตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกลับ
กลายเป็นตำแหน่งที่สำคัญสำหรับพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พระบรมวงศานุวงศ์ผู้มี
ความชอบยิ่งใหญ่เฉพาะพระองค์ ฉะนั้นผู้ที่เป็ นพระมหาอุปราชในสมัยรัตนโกสินทร์
จึงล้วนแล้วแต่เป็นพระอนุชาและพระญาติวงศ์ซึ่งไม่ใช่พระราชโอรส ด้วยเหตุนี้จึง
กลายเป็นตำแหน่งซึ่งบั่นทอนพระราชอำนาจของกษัตริย์เป็นอย่างมาก เพราะอำนาจ
และผลประโยชน์ของกษัตริย์ย่อมถูกแบ่งออกไปอยู่กับวังหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งจะกลายเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่รัชกาลที่ ๕ ต้อง
ทรงเร่งแก้ไข

การแต่งตั้งวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ หากพิเคราะห์ดูจะเห็นว่าเป็นการ
ผิดพระราชประเพณีดั้งเดิมที่มีมา ทั้งนี้เพราะตำแหน่งวังหน้าหรือพระมหาอุปราชใน
รัชกาลก่อน ๆ นั้นล้วนเป็นเจ้าฟ้า หรือสมเด็จพระอนุชาธิราชของพระเจ้าแผ่นดิน
แต่กรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงคัดค้านเพียงชั้นพระเจ้าวรวงศ์เธอ ที่สำคัญก็คือวังหน้า
ในสมัยนี้มีใช้ผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้ง หากแต่เป็นสมเด็จพระยาฯ ซึ่ง
มุ่งหมายที่จะใช้ตำแหน่งวังหน้าเป็นเครื่องคานพระราชอำนาจของรัชกาลที่ ๕ ใน
ขณะเดียวกันก็จะเป็นการเสริมความมั่นคงให้กับท่าน เพราะการที่วังหลวงกับวังหน้า
ไม่ถูกกันนั้น จะเป็นทางหนึ่งที่ทำให้ทั้ง ๒ ฝ่ายต้องหันเข้าหาท่าน เหตุผลอีกประการ
หนึ่งที่สมเด็จพระยาฯ เลือกรวมหมื่นบวรวิไชยชาญนั้น ก็ด้วยความสัมพันธ์ส่วนตัว

ร.ต.ต. บรรจง คันศยานนท์, "การเมืองแห่งการรวมชาติขั้นต้น
ศึกษาเฉพาะกรณีพัฒนาการทางการปกครองของไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔),

กล่าวคือ นับแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ก็ทำตนเป็นคนในอุปการะของสมเด็จพระเจ้าพระยา^๑ กิจวัตรประจำวันประการหนึ่งก็คือ "ทุก ๆ เช้าจะเสด็จข้ามไปหาเจ้าพระยาศรีราช^๒ หมายถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา - ผู้เขียน วุฒิชัย เพื่อศึกษาราชการและช่วยทำการงานให้ เช่น ตกแต่งบ้านเรือน เป็นต้น"^๒ นอกจากนี้ทั้งสองฝ่ายยังมีทัศนคติและความเห็นเกี่ยวกับการเมืองไทย ตลอดจนอนาคตของประเทศร่วมกัน^๓

การสนับสนุนกรมหมื่นบวรวิไชยชาญขึ้นเป็นวังหน้านั้น มีข้อที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การตั้งวังหน้านั้นทำพร้อม ๆ กับการตั้งรัชกาลที่ ๕ ขึ้นเป็นกษัตริย์ ซึ่งในขณะนั้นทรงพระประชวรหนักถึงขนาดมีการคาดคะเนกันว่าอาจจะสวรรคตหลังจากได้รับการสถาปนาเป็นพระเจ้าแผ่นดินเพียงไม่กี่วันก็ได้ เพราะฉะนั้นหากว่าในกรณีนี้เกิดขึ้น กรมหมื่นบวรวิไชยชาญก็จะได้ครองราชสมบัติสืบต่อไป ซึ่งก็เท่ากับว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา เป็นผู้มีส่วนสนับสนุนให้ท่านขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยการเสนอตำแหน่งวังหน้าไว้ก่อน^๔

นอกจากวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ จะมีผู้ใหญ่ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งแล้ว วังหน้าในสมัยนี้ยังมีกำลังคนและทหารไว้ในครอบครองมากกว่าวังหน้าในสมัยใด ๆ ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระเจ้าพระยา ในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินซึ่งสนับสนุน

^๑Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam...", p. 101.

^๒สมเด็จพระบวรราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๘๒ - ๘๓.

^๓ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "วังหน้า : ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ?" ใน รักเมืองไทย, สมบัติ จันทรวงศ์ และ รังสรรค์ ชนะพรพันธ์, บรรณาธิการ (พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๗.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ - ๑๖.

กรมหมื่นบวรวิไชยชาญได้มีบัญชาให้บรรดาข้าราชการที่เคยสังกัดวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ และได้ออมาสมทบวังหลวงเมื่อพระปิ่นเกล้าฯ สวรรคต กลับคืนไปอยู่ในกรมพระราชวังบวรตามแบบโบราณ รวมทั้งกรมทหารบก ทหารเรือ ที่พระปิ่นเกล้าฯ ทรงจัดขึ้นใหม่นั้น ก็มีใ้คำวิให้ลดลงแต่ประการใด^๑ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ข้าราชการและกำลังฝ่ายวังหน้าในสมัยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญมีมากกว่าสมัยใด ๆ ทั้งนี้เพราะพระปิ่นเกล้าฯ นั้นมีฐานะเท่าพระมหากษัตริย์ ตำแหน่งข้าราชการรวมทั้งไพร่พลและกองทัพแบบใหม่ย่อมมีเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์^๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในค่าน้ำกำลังทหารนั้นกล่าวได้ว่าในสมัยพระปิ่นเกล้าฯ พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีกำลังทหารมากกว่ากรมใด ๆ ในสมัยนั้น ทรงมีกำลังทหารประจำถึง ๒๓๐๐ คน ที่จะเรียกใช้การได้ทันที ในขณะที่รัชกาลที่ ๔ ทรงมีเพียง ๑๕๐๐ คน^๓ ที่สำคัญก็คือ กองทหารของพระปิ่นเกล้าฯ นั้นล้วนแล้วแต่ได้รับการฝึกหัดแบบตะวันตก เทาเซินด์ แฮร์ริส (Townsend Harris) ได้กล่าวถึงกำลังทหารของวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า "เป็นกองทัพที่ได้รับการฝึกหัดอย่างดีที่สุดเท่าที่เคยเห็นมา"^๔ ดังนั้นเมื่อพระราชโอรสคือกรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงรับตำแหน่งวังหน้าสืบต่อมา ไปร่พลและกองทหารเหล่านี้จึงเป็นมรดกตกทอด การสั่งสมและครอบครองกำลังทหารของวังหน้านั้นนับเป็นที่มาของความหวาดระแวงของวังหลวงที่มีต่อวังหน้า จนกระทั่งถึงขนาด

^๑ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓, ตำนานวังหน้า (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๖๘ - ๗๐.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^๓ชาลวิทท์ เกษตรศิริ, "วังหน้า : ตำแหน่งผู้สืบราชสมบัติ?" หน้า ๖ - ๗.

^๔Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam, ...," p. 100.

กลายเป็น "วิกฤตการณ์วังหน้าในปี ๒๔๑๗" *

๒. ลักษณะการปกครองในสมัยก่อน

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มีอยู่ในขอบเขตที่จำกัดก็คือ ระบบการปกครองที่มีลักษณะกระจายอำนาจตามเขตความรับผิดชอบ ** แต่ละกระทรวงทบวงกรมจะทำงานหลายชนิดซ้ำซ้อนกัน ตั้งแต่การเก็บภาษีอากร การศาล ศาสนา ตลอดจนระดมกำลังคนและเสบียงอาหาร รวมไปถึงการรบทัพจับศึกในยามสงคราม^๑ ลักษณะดังกล่าวทำให้ขาดเอกภาพในการบังคับบัญชา (Unity of Command) ขาดการประสานงานกัน นอกจากนี้ในส่วนที่เป็นการปกครองหัวเมือง อาจกล่าวได้ว่าหัวเมืองต่าง ๆ มีอิสระในการจัดระบบการบริหารภายในของตนเพราะ

* "วิกฤตการณ์วังหน้า" เกิดจากการมีผู้หนึ่งซึ่งชื่อว่า กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ (วังหน้า) จะถูกลอบปลงพระชนม์ ทางวังหน้าจึงส่งระดมกำลังทหาร ๖๐๐ - ๗๐๐ คน หน้าพระที่นั่งศิริโมกข์เพื่อเตรียมป้องกันตัว แต่เหตุการณ์กลับลุกลามใหญ่โตเมื่อเกิดเพลิงไหม้โรงแก๊สในพระบรมมหาราชวังในวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๑๗ โดยหาสาเหตุไม่ได้ ทั้งวังหลวงและวังหน้าต่างกล่าวหาอีกฝ่ายหนึ่งว่าเตรียมแผนกบฏ กรมพระราชวังบวรฯ จึงเสด็จไปขอความคุ้มครองจากอังกฤษ แต่รัชกาลที่ ๕ ทรงชี้แจงให้เซอร์ แอนดรูว์ คลาร์ก (Sir Andrew Clarke) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำสิงคโปร์ เข้าใจว่าเป็นเรื่องภายในพระราชวงศ์ จึงสามารถตกลงกันได้โดยที่อังกฤษมิได้เข้ามาแทรกแซง เหตุการณ์ยุติลงด้วยวังหน้าถูกจำกัดขอบเขตอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเหตุให้ปัญหาวังหน้าคลี่คลายลงได้มาก .

- ** เสนาบดีมหาดไทย ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ
 เสนาบดีกลาโหม ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้
 เสนาบดีกรมท่า ปกครองหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

^๑กรมศิลปากร, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราโชบายในการปกครองแผ่นดิน (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๕๓), หน้า ๕๑ - ๕๒.

การติดต่อกันระหว่างส่วนกลางและหัวเมืองเป็นไปอย่างยากลำบาก เนื่องจากการคมนาคมไม่ดี การยอมรับอำนาจจากส่วนกลางเป็นไปอย่างฉิวเฉียด เมื่อมีโอกาสก็จะทำการกบฏต่อรัฐบาลกลางทันที ที่สำคัญก็คือการแบ่งเขตความรับผิดชอบให้แก่เสนาบดีแต่ละท่านนี้ได้ออกให้เกิดผลในทางปฏิบัติ คือ เสนาบดีจะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดเพราะเป็นการรวมอำนาจในการปกครองบังคับบัญชาข้าราชการ ทำให้ข้าราชการต่างเห็นว่าอำนาจวาสนาของเสนาบดีมีอยู่อย่างไม่สิ้นสุด จึงหวังพึ่งเสนาบดีเป็นสำคัญยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ข้าราชการไม่ว่าประเภทใดไม่สมัครใจที่จะมาติดต่อกับพระมหากษัตริย์โดยตรง ต้องผ่านเสนาบดีเสมอซึ่งเป็นทางสร้างให้เสนาบดีมีอิทธิพลพอกพูนยิ่งขึ้น^๑

ระบบการบริหารตามแบบเดิมที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ อาจสรุปได้ว่าอำนาจในการบังคับบัญชาที่แท้จริงมีได้อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ หากอยู่ที่เสนาบดีและข้าราชการในระดับรอง ๆ ลงไป ซึ่งจะเป็นทั้งผู้ควบคุมกำลังคนและเป็นผู้หยิบยื่นความคุ้มครองรวมทั้งผลตอบแทนให้กับผู้อยู่ใต้ปกครองในรูปแบบต่าง ๆ กัน ลักษณะเช่นนี้ดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาเรื่องอำนาจอันสนับสนุนของเสนาบดีก็จะทวีมากขึ้นจนเป็นภาวะการณ์ที่น่าหวั่นวิตก โดยเฉพาะกรณีเสนาบดีตระกูลมุนนาค

อิทธิพลของเสนาบดีตระกูลมุนนาค

อิทธิพลของขุนนางตระกูลมุนนาค ได้ส่งผลสืบทอดมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ นายมุนนาคนอกจากจะเป็นผู้ช่วยให้รัชกาลที่ ๑ ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ลูกหลานของตระกูลนี้ยังรับราชการมีตำแหน่งสำคัญ ๆ อยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก^๒ การเข้ารับราชการ

^๑ สอ สัจวาที, "เสนาบดีเมืองไทย" ชาวกรุง ๑๖ (ตุลาคม ๒๕๐๕) : ๒๒ - ๒๔.

^๒ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖) แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี (พระนคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๓๔๖.

ในกรณีนี้ถือกันว่าเป็นแหล่งฝึกสำหรับผู้ที่เตรียมตัวไปดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในทางราชการต่อไป เพราะเป็นกรณีที่ได้รับใช้ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เท่ากับเป็นการเรียนรู้การปฏิบัติงานของบ้านเมืองโดยการไต่ถามไต่ฟังข้อปรึกษาในที่ประชุมท้องพระโรง และเมื่อถึงคราวรับราชการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะโปรดเกล้าฯ ให้บุคคลเหล่านั้นไปอยู่ตามกรมต่าง ๆ^๑ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้จึงทำให้ขุนนางจากตระกูลขุนนางไต่ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในการบริหาร นอกจากกลาโหมแล้วยังมีคลัง ต่างประเทศ อำนาจของเสนาบดีตระกูลนี้ไต่ทวีมากขึ้นเป็นลำดับถึงขนาด "มีอำนาจไต่ตั้งพระเจ้าแผ่นดิน"^๒ นอกจากนี้สมาชิกสตรีในสกุลก็ถวายตัวรับราชการฝ่ายในบ้าง ถวายเป็นหม่อมทามเจ้านายเชื้อพระวงศ์บ้าง สมรสระหว่างพี่น้องกันเองบ้าง สมรสกับขุนนางตระกูลที่มีอำนาจอื่น ๆ บ้าง^๓ ล้วนแล้วแต่อยู่ในฐานะส่งเสริมอิทธิพลของสกุลให้เพิ่มมากขึ้น ถึงขนาดไต่รวมตัวกันในหมู่เจ้าจอมเรียกกันว่า "เจ้าจอมก๊ก อ."^๔ ในลักษณะเช่นนี้จึงเท่ากับว่าเสนาบดีตระกูลขุนนางมีอำนาจและอิทธิพลยิ่งใหญ่มากถึงขนาดไต่ควบคุมการปกครองประเทศสยามไว้เกือบจะทุกด้านและอาจจะกล่าวได้ว่าในระยะแรกที่รัชกาลที่ ๕ ขึ้นครอง

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๗.

^๒ "พระราชดำรัสตอบความเห็นผู้ที่จะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗" ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. ๒๔๑๗ - ๒๔๗๗, ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชัดติยา กรรณสูตร, บรรณาธิการ, หน้า ๗๗.

^๓ ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนางในการปกครองประเทศสยาม ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - พ.ศ. ๒๔๑๖)" หน้า ๕๐๖ - ๕๐๘.

^๔ จันทรัตน์ ประวาลบัมภ์, "การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๔๓.

ราชสมบัติ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖) นั้น อำนาจและอิทธิพลของเสนาบดีขุนนางถึงขีดสูงสุดยิ่งกว่าเวลาใด^๑ สมาชิกคนหนึ่งของตระกูลคือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ดำรงตำแหน่งถึงผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖) และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นสูงสุด คือเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์*

๓. ระบบการควบคุมกำลังคนโดยใช้แรงงานเกณฑ์

การจัดระเบียบสังคมในรูปของ "ระบบไพร่" นับเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เสถียรภาพของสถาบันกษัตริย์ไม่มั่นคงเท่าที่ควร ทั้งที่ตามทฤษฎีถือว่า กษัตริย์เป็นเจ้าของไพร่พลทั่วราชอาณาจักร หน้าที่สำคัญของกษัตริย์ที่มีต่อราษฎรก็คือการให้ความคุ้มครอง และราษฎรก็ต้องตอบแทนด้วยการถวายการรับใช้ในราชกิจทั้งปวง แต่ในทางปฏิบัติกษัตริย์จะเป็นผู้แจกจ่ายไพร่พลของพระองค์ให้อยู่ใต้อำนาจปกครองของข้าราชการซึ่งได้แก่เจ้านายและขุนนาง จำนวนไพร่พลที่ขุนนางแต่ละคนจะได้รับนั้นขึ้นกับจำนวนศักดินาของขุนนางเอง เพราะฉะนั้นหากเป็นเจ้านายหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็ย่อมจะมีไพร่หรือเลขอยู่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก อาจจะประมาณได้ตั้งแต่ ๑๐๐๐ ลงมาถึง ๕๐๐ ครอบครัว^๒ เพราะฉะนั้นจำนวนไพร่พลที่อยู่ใต้อำนาจปกครองของผู้ใดย่อมชี้ให้เห็นถึงสถานะทางสังคมตามยศฐาบรรดาศักดิ์

^๑ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาง...", หน้า ๔๖๕.

* รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติ ผลงาน และบทบาทของสมเด็จเจ้าพระยา ได้มีผู้ค้นคว้าและเขียนอยู่มากแล้ว ผู้สนใจโปรดดู ปิยนาด นิโครธา, "บทบาทของเสนาบดีแห่งตระกูลขุนนาง...", David K. Wyatt, Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn (Bangkok : Thai Wattana Panich, 1966).

^๒ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่" ใน หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย, หน้า ๗๘.

ในขณะที่เดียวกันกำลังคนก็เป็นที่มาของความมั่งคั่ง ทั้งนี้เพราะจำนวนขุนนางในสมัย
ก่อนดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการได้รับส่วยและแรงงานจากไพร่ที่อยู่ใต้การปกครองของตน
เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นกษัตริย์จึงจำต้องระมัดระวังเรื่องกำลังไพร่พลของ
ข้าราชการอยู่ตลอดเวลา และเพื่อป้องกันมิให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รวมตัวกันโค่นล้ม
ราชบัลลังก์ จึงได้มีการออกกฎหมายห้ามข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ติดต่อกันเป็นส่วนตัวชั่วระยะ
เวลาหนึ่ง^๑ และจะมีการลงโทษประหารแก่ข้าราชการที่ถือศักดินาตั้งแต่ ๑๖๐๐ -
๑๐,๐๐๐ ไร่ ในกรณีที่มีการไปมาหาสู่กันที่บ้านหรือมีการพูดคุยกันอย่างลับ ๆ หาก
ฝ่าฝืนจะต้องได้รับโทษฐานกบฏ^๒

ปัญหาเรื่องการควบคุมกำลังคนของบรรดาเจ้านายและขุนนางจะสั่งสม
กันมากยิ่งขึ้นเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะนอกจากจะทรงเป็นกษัตริย์ที่
เยาว์พระชันษาแล้ว อำนาจการปกครองที่แท้จริงตกอยู่กับบรรดาขุนนางและ
เสนาบดีซึ่งต่างก็มีกำลังไพร่พลหนุนหลังอยู่เป็นจำนวนมาก ในขณะที่บรรดาพระราชวงศ์
มิได้เป็นฐานพระราชอำนาจให้แก่พระองค์แต่ประการใด โนแอล แบตตี้ ได้เปรียบเทียบ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อแรกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติว่าเหมือน
กับ "หุ่น" ซึ่งไม่มีพระราชอำนาจอันใด^๓ แม้แต่รัชกาลที่ ๕ เองก็ทรงตระหนักใน
สถานะของพระองค์อยู่ตลอดเวลาว่า "เป็นตุ๊กตาซึ่งไม่มีอำนาจอันใดเลยที่เคียวนอก
จากชื่อ"^๔ เพราะฉะนั้นปัญหาสำคัญที่จะต้องทรงเร่งแก้ไขก็คือ การดึงพระราชอำนาจ
คืนจากกลุ่มขุนนางเหล่านี้

^๑ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น..., หน้า ๕๖-๕๗.

^๒"กฎมณเฑียรบาล" (มาตรา ๗๕) ใน ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑
จ.ม.ป.ท. : ม.ป.ป.บ., หน้า ๘๔.

^๓Noel A. Battye, "The Military, Government and Society...", p. 101.

^๔สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, พระประวัติศรีสวัสดิ์เสลา,
หน้า ๑๘๑.

การตั้งอำนาจกลัษฐสถาปนักษัตริย์

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ญิวหสวัญที่รัชกาลที่ ๕ ทรงทรงเผชิญอยู่เมื่อแรกเป็นพระมหากษัตริย์ คือ การปราศจากพวกพ้องที่เป็นฐานอำนาจ ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าฐานอำนาจที่สำคัญอยู่ที่กำลังคน เพราะฉะนั้นวิธีการแรกที่พระองค์ทรงใช้ในการตั้งพระราชอำนาจจากกลุ่มขุนนางก็คือ ทรงย่นักกำลังคนนับแต่พระบรมมหาราชวังออกไป ที่สำคัญก็คือกำลังคนที่ทรงสร้างขึ้นนั้นเป็นกลุ่มที่ได้รับการศึกษาและฝึกหัดอบรมอย่างค้ำตามเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งจะกลายเป็นฐานพระราชอำนาจที่ก่อปรคยวสตีปัญญา และความสามารถพร้อมที่จะเป็นพลังในการครองและต่อสู้ให้กับพระองค์ กลุ่มคนเหล่านี้จะมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มข้าราชการพลเรือนหรือข้าราชการทหาร โดยเฉพาะกลุ่มหลังนี้จะเป็นทหารในรูปแบบใหม่ที่ทำหน้าที่เฉพาะของตน ที่สำคัญก็คือกลุ่มทหารใหม่จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ ๕ และเป็นฐานค้ำจุนเสถียรภาพของราชบัลลังก์ในเวลาต่อมา

กลุ่มทหารแบบใหม่ที่รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งขึ้นนั้น ทรงเริ่มแต่วงเล็ก ๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง คือกลุ่มทหารมหาดเล็ก และขยายมาสู่ทหารหน้า เรื่อยมาสู่การตั้งกองทัพประจำการ ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

๑๑. ตั้งกองทหารมหาดเล็ก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชนุถยในการทหารมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เคยเสด็จทอดพระเนตรการฝึกหัดทหารแบบยุโรปของกรมกองต่าง ๆ มาแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเฉพาะการฝึกหัดของทหารหน้า ณ ท้องสนามไชยอยู่เนือง ๆ และหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๑โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ๕ ม.ป.ท. : ม.ป.ป.ร, หน้า ๒.

วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๔ สวรรคต เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ได้รับพระราชทานเลื่อนยศเป็นกรมขุนพิณิตประชานาถ ทรงรับบัญชาการกรมทหารมหาดเล็กและกรมทหารบกของวังหน้าซึ่งมีจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน ทั้งนี้เพราะถือตามประเพณีว่าเมื่อวังหน้าสวรรคต ใครพลซำทาสจะต้องตกเป็นของวังหลวง ประสบการณ์ของรัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งเป็นกรมขุนพิณิตประชานาถ ในเรื่องการแข่งขันกันมีกำลังทหารไว้ครอบครองของบรรดาเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ นั้นนับได้ว่าเป็นประโยชน์อันสำคัญยิ่งต่อพระองค์ในการเรียนรู้เพื่อที่จะเตรียมแก้ปัญหาคือไป ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ การส่งสมกำลังทหารอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดของพระปิ่นเกล้าฯ^๒ นอกจากวังหน้าแล้ว สมุทกลาโหม ซึ่งเป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ผูกขาดโดยตระกูลขุนนาคก็มีหน้าที่ควบคุมการเกณฑ์และฝึกหัดทหาร โดยเฉพาะทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปนั้น โรงทหารตั้งอยู่ที่บ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ชวง ขุนนาค) ในแง่นี้จึงเท่ากับว่าสมุทกลาโหมมีอำนาจในการควบคุมกำลังทหารเป็นจำนวนมาก ถึงขนาดที่นักสังเกตการณ์ชาวยุโรปที่เข้ามาในเมืองไทยสมัยนั้นได้บันทึกไว้ว่า "พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องจัดการเรื่องกำลังทหารของตระกูลขุนนาค"^๓

สภาพการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ล้วนแล้วแต่มีส่วนช่วยกำหนดแนวพระราชดำริในการจัดระบบการทหารไทยในเวลาต่อมา จุดเริ่มของการสร้างกองกำลังทหารเพื่อทำหน้าที่คุ้มกันพระราชบัลลังก์ก็คือกองทหารมหาดเล็ก

กองทหารมหาดเล็กวิวัฒนาการมาจาก "ทหารมหาดเล็กโลกา" ซึ่งประกอบด้วยพระบรมวงศ์ที่ยังมีพระชนมายุน้อย และอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน รัชกาลที่ ๕

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕, หน้า ๒๑.

^๒ Noel A. Batttye, "The Military, Government and Society in Siam, . . .," p. 70.

^๓ Ibid, pp. 95 - 96.

โปรดให้ทหารเหล่านี้ได้รับการฝึกหัดตามยุทธวิธีแบบใหม่ โดยมีนายทหารจากกรมทหาร
หน้ามาคอยเป็นครูฝึกหัดให้ การครั้งนี้สมเด็จพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดชทรงเห็น
ว่า "เป็นการเล่น ๆ มากกว่า"^๑ อย่างไรก็ตาม "การเล่นทหาร" ของรัชกาลที่ ๕
ได้ขยายวงกว้างออกไปจากมหาดเล็กชั้นเด็ก ๆ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
นำมหาดเล็กข้าหลวงเดิมซึ่งเคยทำหน้าที่เฝ้าพระฉากมาฝึกหัดเป็นทหารมหาดเล็กอีก
พวกหนึ่ง เรียกกันว่า ทหาร ๒ โหล เพราะมีอยู่ ๒๔ คน^๒ ทรงมีพระราชประสงค์
ให้นำทหารเหล่านี้มาฝึกหัดทำทหาร และฝึกวิชาทหารทุกเช้า เป็นหน้าที่ของทหาร
๒ โหลก็คือรับใช้ใกล้ชิดพระองค์และเฝ้าเวลาเสด็จออก จนเมื่อได้รับการฝึกหัดดีขึ้น
แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำหน้าที่แทนตามเสด็จ ทหารที่ได้รับการฝึกหัดตามแบบใหม่นี้
จะเป็นผู้ทำหน้าที่ถวายความอารักขารับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท และกลายเป็น
กองกำลังที่มีประสิทธิภาพในเวลาต่อมา

จากกลุ่มทหารมหาดเล็กเพียง ๒๔ คน ได้ขยายวงต่อมาเป็นกรมทหาร
ตามพระราชดำริในปี พ.ศ. ๒๔๑๓ กล่าวคือ โศทรพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัด
เลือกมหาดเล็กหลวงทั่วไปนำมาฝึกหัดจัดเป็นกรมทหารรักษาพระองค์อีกพวกหนึ่ง โดย
โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) จางวางมหาดเล็กคัดเลือก
บรรดาบุตรราชตระกูลและข้าราชการหนุ่ม ๆ ซึ่งเป็นมหาดเล็กทั้ง ๔ เวน รวมได้
๗๒ คน^๓ ตั้งเป็นกองทหารมหาดเล็กชั้นพวกหนึ่ง สำหรับรักษาพระองค์อันใกล้ชิด
เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยสนิทสนม ทั้งนี้ได้รวมเอามหาดเล็กข้าหลวงเดิมหรือ

^๑ สมเด็จพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดช, ตำนานกรมทหารบก หน้าที่ ๑
มหาดเล็กรักษาพระองค์ในรัชกาลที่ ๕ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี
พระยาพิชัยมรงค์สงคราม (จารุทัต มรงค์สงคราม) วันที่ ๑๔ มกราคม ๒๔๕๖,
หน้า ๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔.

ทหาร ๒ โหลเข้ามาสมทบในกองทหารที่ตั้งใหม่นี้ด้วย

กองทหารมหาดเล็กเมื่อแรกตั้งนี้ รัชกาลที่ ๕ ใ้ทรงบังคับบัญชาด้วยพระองค์เอง โดยทรงดำรงยศทหารเป็น "คอลอนเนล" นับว่าเป็นกองทหารที่มีลักษณะพิเศษกว่ากรมทหารอื่น ๆ เพราะใ้ทรงชุบเลี้ยงเป็นอย่างดีทั้งด้านอาหารและที่อยู่อาศัย อีกทั้งใ้เสด็จยังที่อยู่ของทหารและประทับทรงกระทำพระราชกรณียกิจ ณ ที่บัญชาการอยู่เนือง ๆ

การที่ใ้ทรงเอาพระทัยใส่และจัดการทหารรักษาพระองค์เป็นพิเศษโดยตลอดมานั้น ทำให้เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่พระบรมวงศานุวงศ์และสามัญชนที่มีสกุลเป็นหลักฐานต่างใ้ส่งบุตรหลานเป็นทหารมหาดเล็กตามพระราชนิยม และโปรดเกล้าฯ ใ้มีรูปเขียนคอกไม้ถวายตัว เชนธรรมเนียมมหาดเล็ก พร้อมกันนั้นก็ใ้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทใ้ในตำแหน่งมหาดเล็กหลวง

ใน พ.ศ. ๒๔๑๔ กองทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ใ้ขยายจากเดิม ๒ กองร้อยเป็น ๖ กองร้อย มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอาวุธยุทโธปกรณ์เป็นอย่างดีใหม่เรื่อยมา^๒ บรรดาทหารมหาดเล็กในสมัยแรกเริ่มล้วนแล้วแต่เป็นพระอนุชาและพระบรมวงศ์ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการบริหารราชการของรัชกาลที่ ๕ เชน สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ เป็นต้น กรมทหารนี้จึงล้วนแล้วแต่เป็นลูกผู้ดี มีชั้น นลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันอยู่ประจำรักษาพระองค์ โดยใ้รับพระราชทานเงินเดือนและเครื่องแต่งตัว ทั้งหมดมีที่อยู่ถึกินในพระราชวัง^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๖.

^๒ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, หน้า ๓.

^๓ สมเด็จพระยาค้ำวราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๒.

กรมทหารมหาดเล็กจึงจัดเป็นกลุ่มทหารแบบใหม่กลุ่มแรกที่รัชกาลที่ ๕ ทรง
วางแนวพระราชดำริที่จะให้เป็นแบบอย่างของกลุ่มข้าพระองค์ ซึ่งมีทั้งความรู้และ
เกียรติยศ คุณลักษณะทั้ง ๒ ประการนี้ทรงเริ่มใช้ในกรมทหารมหาดเล็กเป็นแห่งแรก

ก. การจัดการศึกษาให้ทหารมหาดเล็ก

เพื่อให้ทหารมีความรู้ในวิชาสามัญควบคู่ไปกับวิชาทหาร รัชกาลที่ ๕ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษขึ้นใน
กรมทหารมหาดเล็ก ผู้ที่เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้มีทั้งพระเจ้าลูกเธอ
พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งจะเรียนในตอนเช้า ส่วนทหารมหาดเล็กนั้นเรียนในตอนบ่าย

การจัดการศึกษาในกรมทหารมหาดเล็กได้รับความนิยมนำขึ้นในเวลา
ต่อมา เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งให้วิชาความรู้สมัยใหม่แล้ว ผู้สำเร็จการศึกษา
จากกรมนี้อีกได้เข้ารับราชการทันที ซึ่งถือเป็นอาชีพที่มีเกียรติและเป็นที่ยอมรับของคน
ไทยในสมัยนั้น ค่ายเหตุนี้ข้าราชการจึงต่างส่งบุตรหลานเข้ามาศึกษาที่โรงเรียนนี้
เพิ่มขึ้นทุกปี ทำให้ต้องขยายบริเวณโรงเรียนออกไปยังพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ
นับแต่นั้นมาโรงเรียนทหารมหาดเล็กเดิมจึงกลายเป็นโรงเรียนชั้นสูงสำหรับฝึกหัด
พระบรมวงศานุวงศ์และลูกผู้ดีอื่น ๆ เพื่อที่จะเข้ามาเป็นข้าราชการในเวลาต่อไป
เมื่อจุดมุ่งหมายของโรงเรียนทหารมหาดเล็กแปรเปลี่ยนไปตามความต้องการของ
ระบบราชการเช่นนี้ รัชกาลที่ ๕ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียน
สำหรับฝึกวิชาชีพทหารขึ้นโดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ที่ข้างวังสราญรมย์มีชื่อว่า
โรงเรียนคะเค็ด ทหารหนว^๒ ทรงจ้างร้อยเอก เยรินี่ ชาวอิตาลี และนาย
โยเซฟ ฟาร์นโค เข้ามาเป็นครู

^๑ สมเด็จพระราชาธิบดีราชานุภาพ และ ยู. ปี. ยอนสัน, พระประวัติ
สังเขปแห่งการศึกษาประเทศสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์เฮงหลี, ๒๔๖๓), หน้า ๘-๙.

^๒ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๗๗.

การจัดการทหารมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงเปรียบเสมือนกับจุดเริ่มต้นของการฝึกคนให้รู้ระเบียบขัตติยวินัย ตลอดจนวิชาความรู้ที่จำเป็นสำหรับราชการ ซึ่งเป็น การเริ่มจากภายในพระราชวังและไต่เผยแพร่ออกไปสู่ภายนอกตามลำดับมา^๑ อีกทั้งยังเป็น รูปแบบของการปฏิรูปการทหารในกรมกองอื่น ๆ ในเวลาต่อมา^๒

ข. เกียรติศักดิ์และความสำคัญของทหารมหาดเล็ก

ในบรรดากรมกองทหารต่าง ๆ ที่ได้ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ หากจะเรียง ลำดับความสำคัญแล้ว กรมทหารมหาดเล็กคงจะมีลำดับเกียรติเหนือทหารเหล่าอื่น ทั้งนี้ โดยพิจารณาจากการถือศักดินาของพลทหารในกรมนี้มีถึง ๒๐๐ ไร่ ในขณะที่พลทหาร ในกรมอื่น ๆ รวมทั้งกลาซีเรือ และลูกเรือมีศักดินาเพียง ๕๐ ไร่^๓ เกียรติศักดิ์ของ ทหารมหาดเล็กเทียบได้กับอัศวิน (Knight) ในยุโรป^๔ ทหารมหาดเล็กจะถูกอบรม ให้ตระหนักในเกียรติศักดิ์และความสำคัญในหน้าที่แห่งกรมของตน ที่สำคัญก็คือเป็นกรม ทหารที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากรัชกาลที่ ๕ ผู้ซึ่งทรงพระราชทานกำเนิดกรมทหาร แห่งนี้ด้วยพระราชประสงค์เพื่อ "ประจำรักษาทรงองค์อย่างใกล้ชิดเป็นที่สนิทสนมหา ไหว้วางพระราชหฤทัย"^๕

กรมทหารมหาดเล็กได้รับการทูลบำรุงให้เจริญขึ้นทั้งในด้านจำนวนคน การบำรุงเลี้ยงดู อาวุธยุทโธปกรณ์ ตลอดจนการศึกษาดังกล่าวมาแล้ว ความยิ่งใหญ่

^๑ Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam..." pp. 135 - 136.

^๒ Ibid.

^๓ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่," หน้า ๑๕๐.

^๔ สมเด็จพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ตำนานกรมทหารบก หน้าที่ ๑

หน้า ๑๒.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

ของกรมทหารมหาดเล็กในสมัยนั้นเทียบได้กับกองผสมหรือกองพลน้อย^๑ เป็นที่รวมของทหารเหล่าต่าง ๆ ซึ่งได้รับการฝึกตามยุทธวิธีชื่ออย่างใหม่ มีทั้งกองทหารม้า กองทหารราบ กองทหารปืนกลแกตลิง กองแตรวง ฯ นับเป็นกรมทหารพิเศษอิสระ ทั้งนี้โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นผู้นับบัญชาการ^๒

ผลของการจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น อาจกล่าวได้ว่าเปรียบเสมือนกับ "การฉีกกำลังในประเทศ นับแต่พระบรมมหาราชวังออกมาสู่ภายนอก"^๓ ที่สำคัญ ก็คือทหารจากกรมนี้จะได้รับการฝึกหัดอย่างดีทั้งทางยุทธวิธีและวิชาทหาร นับเป็นกรมทหารแห่งแรกที่ประสบความสำเร็จอย่างงดงาม ทั้งด้านรูปแบบและความคิด^๔ อย่างไรก็ตามความสำคัญของทหารมหาดเล็กคงได้กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นได้ออกไปให้เกิดความรู้สึกกระทบกระเทือนจิตใจในกลุ่มทหารมหาดเล็กเป็นอันมาก ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นจะเห็นได้จากการรวมตัวกันของกลุ่มทหารผู้ก่อการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ทหารจากกรมทหารมทกครล็กจะมีจำนวนมากที่สุด คงจะได้อีกกล่าวอย่างละเอียดในบทต่อไป

๒. จัดการทหารหน้า

นอกจากการจัดตั้งกรมทหารมหาดเล็กแล้ว รัชกาลที่ ๕ ยังได้ทรงให้ความสำคัญสนพระทัยจัดการทนายารุงกรมทหารอื่น ๆ ให้มีการฝึกหัดตามยุทธวิธีแบบใหม่ให้เจริญ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ตำแหน่งผู้นับบัญชาการนั้นในสมัยหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมอบหมายให้บุคคลอื่นรับพระบรมราชโองการไปดำเนินการแทน เพราะทรงมีพระราชภารกิจที่ต้องทรงทำมากขึ้น แต่บุคคลที่ทรงแต่งตั้งก็ล้วนแล้วแต่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์เป็นส่วนใหญ่.

^๓ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่," หน้า ๑๔๕.

^๔ Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam...", p. 131.

ก้าวหน้ายิ่งขึ้นด้วย ดังเช่นทรงจัดการทหารหน้า

กรมทหารหน้านั้นได้ชื่อว่าเป็นกรมที่มีกฎระเบียบที่รัดกุมตามแบบตะวันตกมาแต่โบราณกาล ทั้งนี้เพราะชื่อของกรมทหารหน้าที่ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น มีวิวัฒนาการมาจากกรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่ง ซึ่งมีมาแต่สมัยกรุงเก่าสืบมาจนถึงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ หากแต่การฝึกฝนและรูปแบบอาจจะเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม ทั้งนี้เพราะตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเรื่อยมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ไทยต้องทำสงครามติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี ย่อมเป็นการยากที่จะหาเวลาและครูบาอาจารย์จัดการบำรุงกรมทหารตามยุทธวิธีชื่ออย่างใหม่ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นได้ ประกอบกับการศึกสงครามก็ยังใช้ยุทธวิธีแบบเก่าอยู่ ความเป็นไปของกรมทหารหน้าจึงมีระเบียบแบบแผนเก่าใหม่ปะปนกันไปจนเลื่อมทราวมลึบต่อมาตามลำดับ^๑ ในที่สุดกรมทหารหน้าจึงกลายเป็นกรมทหารอย่างเก่าไปกรมหนึ่ง จะมีหลักฐานปรากฏอยู่ว่าเป็น "ทหารแบบฝรั่ง" ก็เพียงแต่เวลาเข้ากระบวนแห่แห่นยังคงแต่งกายแบบฝรั่งอยู่^๒

กรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่งนี้ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็น "กรมทหารหน้า" ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยการรวมทหารทั้ง ๔ กองคือ กองทหารอย่างยุโรป (เดิม) ๑ กองทหารมหาดไทย ๑ กองทหารกลาโหม ๑ กองทหารเกณฑ์หัตถ์ ๑ เข้ารับการฝึกหัดตามยุทธวิธีชื่ออย่างยุโรป เหตุที่เรียกว่า "ทหารหน้า" เพราะหน้าที่หลักของทหารกรมนี้คือ แห่นำกระบวนเสด็จอยู่ข้างหน้า หรือเมื่อมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น กรมทหารหน้าก็ต้องออกปฏิบัติราชการก่อนหน่วยอื่น^๓

กรมทหารหน้าได้รับการทูลเกล้าฯ ขอร้องอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทหารหน้าในสมัยนี้จะมีการขยายกำลังพล ได้รับการฝึกหัดยุทธวิธีและเรียนรู้วิทยาการแบบตะวันตก กิจการทหารหน้าเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นกรมผสมซึ่งมีลักษณะเป็นกรม

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาค ๒๓ "ตำนานกรมทหารบกกราบที่ ๔" (พระนคร : ศุภสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๔๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓ - ๕๔.

ทหารแบบใหม่ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารรักษาพระองค์ (ร.พัน ๔ หรือ ร.พัน ๑) และกรมทหารลอมวัง (กรมทหารบกราบที่ ๑๑ ในขณะนั้น) ซึ่งเป็นกรมทหารแบบเก่าเข้ามาสมทบในกรมทหารหน้า^๑ ตำแหน่งนายทหารในกรมนี้ก็ใช้ชื่อเรียกตามแบบอังกฤษ นอกจากนี้จะได้รับการฝึกหัดตามยุทธวิธีแบบใหม่แล้ว ทหารเหล่านี้ยังได้รับการปลูกฝังให้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์และราชบัลลังก์ ความสำคัญในประการนี้ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นผู้ริเริ่มให้มีขึ้นเมื่อครั้งที่ท่านเข้ามาเป็นผู้บังคับการในกรมทหารหน้า

ความสำคัญของกรมทหารหน้ามิได้ปรากฏเฉพาะรูปแบบของทหารใหม่ หากแต่วิธีการที่รัชกาลที่ ๕ ใช้ในการปรับปรุงและจัดการในกรมทหารแห่งนี้ถือได้ว่าเป็นการปฏิรูประบบกองทัพประจำการ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนของการขยายกำลังคน การฝึกหัด การจัดการศึกษา หรือแม้กระทั่งการพิสูจน์คุณผลของกองทหารแบบใหม่ ซึ่งเป็นการทดลองผลภายในวงจำกัด คงจะแยกกล่าวเป็นประเด็นไป

ก. การขยายกำลังพลในกรมทหารหน้า

กำลังพลของกรมทหารหน้าในระยะแรกนั้นคือ บรรดาไพร่หลวงรับราชการประจำ แต่ครั้นเวลาว่างไปกิจการทหารหน้าเจริญขึ้น ความต้องการไพร่พลจึงเพิ่มตาม รัชกาลที่ ๕ จึงทรงใช้พระบรมราโชบายโดยการยก เลขาไพร่ของเจ้านายที่สิ้นพระชนม์ให้มาสังกัดกรมทหารหน้า ซึ่งเท่ากับเป็นการแปลงไพร่สมของเจ้านายมาเป็นไพร่หลวงของกษัตริย์ วิธีการดังกล่าวอาจถือได้ว่าเป็น "การย่นกินกำลังของประเทศชาติอย่างแท้จริง"^๒ อย่างไรก็ตามจำนวนไพร่สมที่เจ้านายตายนี้ก็ได้สัดส่วนเพียงพอกับกรมทหารหน้าซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นในปีพ.ศ. ๒๔๒๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเมื่อครั้งยังเป็นจมื่นไวยวรนาถ ผู้บัญชาการที่ ๒ ของกรมทหารหน้า ประกาศรับสมัครคนเข้าเป็นทหารในกรมทหารหน้า โดยมีอาหาร

^๑ เรื่องเดียวกัน. และ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, หน้า ๕๓.

^๒ ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่," หน้า ๑๐๐ - ๑๐๒.

เงินเคื่อน เครื่องแบบ และตราภูมิคุ้มห้าม* เป็นเครื่องจูงใจ วิธีการดังกล่าวทำให้พวกไพร่สมไพร่หัวเมือง ซึ่งเคยถูกแต่ทางราชการเกณฑ์บังคับมาทำการโยธา โดยต้องจัดหาอาหาร เสื้อผ้า เครื่องมือทำงานมาเองตลอดระยะเวลาที่ถูกเกณฑ์ นิยมชมชอบในคำชักชวนซึ่งตนไม่เคยได้รับมาก่อน ต่างพากันมาสมัครเป็นทหารหน้า เป็นจำนวนมากจนเกินความต้องการ^๑

อย่างไรก็ตามการฉีกกำลังของรัชกาลที่ ๕ เมื่อได้ขยายออกไปสู่หัวเมือง ก็ต้องเผชิญกับปัญหาการขัดผลประโยชน์กับกลุ่มขุนนางผู้มีอิทธิพลทันที ที่เห็นได้ชัดก็คือในมณฑลราชบุรีซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของตระกูลในเครือราชินีกุล ๗ บางช่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์^๒ ความไม่พึงพอใจของสมเด็จพระยา และพรรคพวกได้เกิดขึ้นเมื่อ นโยบายประกาศรับสมัครทหารหน้าได้นำไปใช้ที่มณฑลราชบุรี โดยมีการตั้งกองสักเลขเป็นทหารขึ้น ผลปรากฏว่ามีพลเมืองในราชบุรีและเพชรบุรีเป็นจำนวนมากเข้าสมัครเป็นทหาร^๓ ในจำนวนนี้มีเสมียนไพร่ของสมเด็จพระยาและกรมพระราชวังบวรรวมอยู่ด้วย ปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวนี้ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงใช้พระบรมราชโองบายผ่อนปรนโดยโปรดเกล้าฯ ให้สักเฉพาะไพร่แขนขาว (ยังไม่เคยสัก เป็นไพร่ที่ไม่ได้สังกัดมูลนาย) เหตุการณ์จึงคลี่คลายไปในทางดี

* ตราภูมิคุ้มห้ามเป็นเอกสารแสดงการยกเว้นให้แก่ผู้ถือตราภูมิคุ้มห้ามไม่ให้ต้องถูกเกณฑ์ใช้แรงงาน และยกเว้นอากรค่าน้ำ ค้าตลาด และอากรสมพิศศร แต่คุมได้อย่างสูงเพียง ๖ บาท

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

^๒ ม.ร.ว. รุจยา อากาศ, "การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นในมณฑลราชบุรีในสมัยรัชกาลที่ ๕" ใน รวมปรากฏจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑ (พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๙๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

เรื่องกำลังคนนับเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในการฝึกกำลังเข้าสู่ศูนย์กลางของ
 รัชกาลที่ ๕ ปัญหาดังกล่าวได้รับการคลี่คลายเป็นอย่างมากในระยะ ๕ ปีก่อน พ.ศ.
 ๒๔๓๐ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการสิ้นพระชนม์และถึงแก่พิราลัยของเจ้านาย
 และขุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายท่าน* แต่สะท้อนกลับแล้วแต่มีกำลังคนอยู่ในสังกัดเป็นจำนวน
 มาก เพราะฉะนั้นหลังการจากไปของผู้มีอิทธิพล รัชกาลที่ ๕ จึงทรงออกประกาศเรื่อง
 ให้บรรดาไพร่สมทั้งหลายมาชำระสีกแปลงเป็นไพร่หลวงโดยเร็ว^๑ วิธีการดังกล่าว
 ช่วยผ่อนคลายภาวะการขาดแคลนกำลังคนของกรมทหารหน้าได้มากพอสมควร

กล่าวโดยสรุป วิธีการขยายกำลังพลในกรมทหารหน้าที่รัชกาลที่ ๕ ทรง
 ใช้นั้น ในทางหนึ่งจึงเท่ากับเป็นการดึงกำลังคนจากกลุ่มขุนนาง นับเป็นรูปแบบหนึ่ง
 ของนโยบายดึงอำนาจกลับสู่สถาบันกษัตริย์ของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงประสบผลสำเร็จ
 อย่างงดงามยิ่ง

ข. การฝึกหัดและจัดการศึกษาในกรมทหารหน้า

แม้ว่ากรมทหารหน้าจะมีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา แต่การฝึกหัดของทหารกรม
 นี้เท่าที่มีมานั้นส่วนใหญ่จะเป็นการฝึกหัดแปรแถว ฝึกท่าอาวุธ จุดประสงค์ของการฝึก
 หัดทหารหน้าในสมัยนั้นก็เพื่อให้เป็นทหารประจำพระองค์เหมือนกับที่กษัตริย์ในยุโรปทรง
 จัด^๒ แต่ทหารหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น มิได้มีจุดประสงค์ที่จะให้เป็นเพียงเครื่อง

* พ.ศ. ๒๔๒๔ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ พิราลัย

พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทิววงศ์

พ.ศ. ๒๔๒๘ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ล้นพระชนม์

^๑ ภากรดี มหาจันทร์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร, ๒๕๑๘), หน้า ๑๒๗.

^๒ แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพกไทยตามแบบตะวันตก
 ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๔ - ๒๔๓๕" (วิทยานิพนธ์ปริญาามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๘๔.

ประคัมพระบารมี หากแต่ทรงตั้งพระทัยที่จะให้เป็นกองทหารที่มีประสิทธิภาพได้รับการฝึกฝนทั้งยุทธวิธีและมีอาวุธที่ทันสมัยใช้ นอกเหนือไปจากนั้นก็คือ ผู้ที่จะเป็นนายทหารชั้นนายร้อย นายสิบ ทำหน้าที่บังคับบัญชานั้นจะต้องได้รับการศึกษาเป็นอย่างดี ทั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนคะเค็คัต สำหรับกรมทหารหน้าขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๒๔^๑ การตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตนายทหารนี้ นอกจากจะเป็นการวางรากฐานให้แก่วิชาชีพทหารแล้ว ยังเป็นการเตรียมคน (นายร้อย นายสิบ) ไว้เพื่อการปฏิรูปการทหารในระยะต่อไป

ค. ประสิทธิภาพของทหารหน้า

ผลของการจัดกรมทหารหน้านั้น นอกจากจะเป็นแบบอย่างของกรมทหารที่ได้รับการฝึกหัดตามยุทธวิธีแบบใหม่แล้ว กำลังทหารจากกรมนี้ยังได้ทำประโยชน์ให้กับราชการแผ่นดินโดยตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นหน่วยที่ออกทำการสู้รบอย่างโดดเด่นในยามที่ประเทศชาติมีศึกศัตรูหรือเกิดภาวะคับขัน เช่น เข้าร่วมขบวนทัพเมื่อคราวเกิดศึกเชียงตุง (พ.ศ. ๒๓๙๕) ปราบปรามจลาจลในหัวเมืองเขมร (พ.ศ. ๒๔๑๕) เป็นทหารกองหนึ่งซึ่งได้ร่วมทำการปราบปรามฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ (พ.ศ. ๒๔๒๖) หัวพันทั้งห้าทั้งหกและสิบสองจุไท (พ.ศ. ๒๔๒๘) และที่หลวงพระบาง (พ.ศ. ๒๔๓๐) นอกจากนี้กองทหารหน้ายังได้ทำหน้าที่ปราบปรามจลาจลภายในประเทศซึ่งกระทำการก่อกวนความสงบสุขของประชาชนหรือต่อต้านรัฐบาลด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน เช่น

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, หน้า ๙๗. รายละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องการจัดการศึกษาของทหารมหาดเล็ก.

การจลาจลของพวกอั้งยี่^๑ กรณีกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน กบฏเงี้ยวเมืองแพร่^๒ เป็นต้น ความสำคัญของทหารหน้าอีกประการหนึ่งซึ่งไม่อาจจะมองข้ามไปได้ก็คือ เป็นเครื่องสนับสนุนสถานะของรัชกาลที่ ๕ ในการตั้งพระราชอำนาจจากเสนาบดีตระกูลขุนนาค^๓ ตัวอย่างในประเด็นนี้จะเห็นได้จากกรณีพระยาอาหารบริรักษ์ (บุษ บัญ-หลง) เสนาบดีกรมนา ผู้เป็นหลานของสมเด็จพระยาฯ ซึ่งถูกสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน* ตัดสิน

^๑ อั้งยี่ เป็นสมาคมลับของจีนที่ตั้งขึ้นในประเทศต่าง ๆ ที่มีชาวจีนอพยพไปอยู่ วัตถุประสงค์ของสมาคมย่อมขึ้นกับภาวการณ์ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการก่อจลาจลหรือผล ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ปัญหาของอั้งยี่รุนแรงมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะการปฏิรูป การปกครองได้ก่อให้เกิดการสูญเสียผลประโยชน์และสถานภาพทางเศรษฐกิจ อันเนื่อง มาแต่การยกเลิกระบบเจ้าภีษไนยอากร, คุรายละเอียดยกใน เขาวรัตน์ พุฒิมานรติกุล, "อั้งยี่ในรัชกาลที่ ๕" ใน สะพาน, รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์ แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐, หน้า ๑ - ๗๒.

^๒ กรณีของกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน และกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ นับเป็นปฏิกริยาที่ เกิดขึ้นในหัวเมืองประเทศราชหลังจากที่มีการปกครองส่วนภูมิภาคโดยการจัดระบบ เทศาภิบาล สาเหตุของกบฏเกิดจากความขัดแย้งทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมซึ่งถูกกำหนดโดยส่วนกลาง, คุรายละเอียดยกใน เตช ขุนนาค, "ขบถผู้มีบุญ ภาคอีสาน" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ๕ (๑, ๒๕๑๐) หน้า ๗๔ - ๘๖ และ "ขบถเงี้ยว เมืองแพร่" เรื่องเดียวกัน, ๖ (๒, ๒๕๑๑) หน้า ๖๗ - ๘๐.

^๓ Thak Chaloemtiarana, Reflection on the Sarit Regime and the Process of Political Change in Thailand, Reprinted from Tonan Ajia Kenkyu (South East Asian Studies) Vol. 16 No. 3 Dec. 1978, p. 404.

* สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาล ที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ หน้าที่ของสภานี้คือ ถวายคำปรึกษาขอราชการต่าง ๆ ส่วนใหญ่ แล้วจะทำหน้าที่ทางฝ่ายนิติบัญญัติ

ให้ออกจากตำแหน่งเสนาบดีและนำตัวเข้าคุก เพราะขัดขืนไม่ส่งรายได้ให้แก่กระทรวงการ
 พิพัฒน์ การกระทำที่อาชญาของฝ่ายรัชกาลที่ ๕ ในครั้งนั้นมิได้รับการขัดขืนหรือมี
 ปฏิกริยารุนแรงเกิดขึ้นแต่ประการใด ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ ๕ มีกำลังทหารหน้าที่เข้มแข็ง
 เป็นฐานค้ำจุนพระราชอำนาจอยู่

กล่าวโดยสรุปการจัดการทหารตามแบบตะวันตกในต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ จึง
 เท่ากับเป็นการฝึกกำลังคนของสถาบันกษัตริย์ โดยเริ่มแต่พระบรมมหาราชวังด้วยการ
 ปลุกฝังบรรดาพระเจ้าอนุวงศ์และข้าราชการหนุ่ม ๆ ผู้ใกล้ชิดให้ความนิยมทาง
 การทหารและมีความรู้ในวิทยาการแบบตะวันตกอย่างดีที่สุดในสมัยนั้น และจากจุดนี้
 เองทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำของคนกลุ่มใหม่ในสังคมไทย โดยเฉพาะเป็นกลุ่มคนที่
 ใช้เทคโนโลยีแบบใหม่ ที่สำคัญก็คือคนกลุ่มนี้จะมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ มี
 ความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่อย่างดียิ่งซึ่งจะเป็นกำลังของรัชกาลที่ ๕ ในการบริหาร
 ประเทศในระยะต่อไป

ผลสำเร็จจากการสร้างกลุ่มทหารใหม่ ซึ่งมีประสิทธิภาพและใช้พื้นฐาน
 พระราชอำนาจได้เป็นอย่างดีนั้น ทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงวางเป้าหมายในขั้นต่อไปที่
 จะขยายรูปแบบของ "ทหารใหม่" ออกไปทั่วราชอาณาจักร และนั่นคือที่มาของระบบ
 กองทัพประจำการ ซึ่งในทางหนึ่งจะเป็นการรวมอำนาจของสถาบันกษัตริย์ออกไปทั่ว
 พระราชอาณาจักรโดยทำลายระบบการควบคุมกำลังคนของบรรดาเจ้านาย และขุนนาง
 อื่น ๆ ใดหมดสิ้น ทั้งยังเป็นการแก้ปัญหาระบบการเกณฑ์แรงงานซึ่งไม่สามารถใช้เป็น
 รูปแบบในการปกครองได้อีกต่อไป

การตั้งกองทัพประจำการ

กองทัพประจำการ นับเป็นรูปแบบหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองในสมัย
 รัชกาลที่ ๕ เพราะเป็นการจัดระบบการควบคุมกำลังคนในรูปแบบใหม่ ซึ่งถือการโยง
 อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเป็นประการสำคัญ ความจำเป็นของการตั้งกองทัพประจำการ

๑. ท. กล้ายไม้ ณ อุษยา, บทความกลางเรื่อง (พระนคร : โรงพิมพ์
 อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๕๕.

มีใช้เพียงเพื่อผลทางอำนาจของผู้ปกครอง แต่เป็นวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ไม่ว่าจะปัญหาจากระบบการปกครองแบบเก่า คือการเกณฑ์แรงงานไพร่ ซึ่งจะกลายเป็นระบบที่ใช้ไม่ได้ผลอีกต่อไป หรือปัญหาที่เกิดจากการเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ผู้ปกครองต้องใช้ระบบกองทัพประจำการในการรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงของประเทศ

ปัญหาต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองไทยต้องเผชิญอยู่ในช่วงเวลานั้น ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนกำหนดระบบกองทัพประจำการ ดังจะได้กล่าวเป็นประเด็นไป

๑. ปัจจัยที่นำไปสู่การตั้งกองทัพประจำการ

ก. ความเสื่อมภายในของระบบไพร่

ระบบไพร่ซึ่งใช้เป็นระเบียบการปกครองประเทศมาเป็นเวลาช้านานนั้น ไม่อาจที่จะคงรูปเดิมได้อีกต่อไปเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ปัญหาต่าง ๆ ที่ตั้งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในระบบเองหรือผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้ระบบไพร่เสื่อมลงนั้นกล่าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้

๑) ปัญหาเรื่องไพร่หนีสัก ถึงแม้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ทางการจะได้ผ่อนปรนเรื่องเวลาเข้ารับราชการของไพร่ให้เหลือเพียงแค่ ๓ เดือน (สมัยรัชกาลที่ ๒) และในกรณีที่ไม่สมัครจะเข้าประจำการด้วยตนเองก็อาจเสียเป็นเงินแทนก็ได้ แต่ผลที่ปรากฏก็คือไพร่เป็นจำนวนมากไม่ยอมเสียเงินค่าราชการและหลบหนีจากงานเกณฑ์ต่าง ๆ เพราะการเกณฑ์นั้นไม่ได้ค่าตอบแทนและยังต้องหาเสบียงอาหารมาเองด้วย นอกจากนี้ในตัวของระบบไพร่เองก็ได้ให้ความเสมอภาคในทางปฏิบัติ ไพร่บางหมู่ต้องทำงานหนัก โดยเฉพาะไพร่หมู่ทหารซึ่งทำงานหนักกว่าฝ่ายพลเรือนจึงมีการเลี้ยงอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นทางออกของไพร่เหล่านี้ก็คือ

๑) ปิยะฉัตร ปิตะวรวงษ์, "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓), หน้า ๖๑ - ๖๖.

หนี้เข้าบ้าง หนี้ออกบ้าง หลบซ่อนอยู่ตามบ้านของมูลนายผู้มีอำนาจบ้าง ตลอดจนคิดสินบนมูลนายเพื่อมิให้มีชื่อในบัญชี^๑ ในกรณีเช่นนี้จึงเท่ากับ เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการสร้างสมอำนาจในบรรดามูลนายให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น

ปัญหาเหล่านี้นับว่าเป็นการสร้างความยุ่งยากให้กับผู้ปกครองไทยเป็นอย่างมาก ยิ่ง เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงปฏิรูปการบริหารครั้งใหญ่ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยยึดนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง กองทัพประจำการเป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้นโยบายดังกล่าว

๒) การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ สนธิสัญญาบาวริงที่ไทยทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ และสัญญาในรูปแบบเดียวกันที่ทำกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ในเวลาต่อมา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่องานระบบเศรษฐกิจไทยครั้งสำคัญ กล่าวคือ ระบบเศรษฐกิจไทยเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็น การผลิตเพื่อการค้า^๒ ประเทศไทยต้องมุ่งผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพื่อส่งออก โดยเฉพาะข้าว ในระบบการผลิตเพื่อการค้านี้ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเงินตรา (Monetary Economy) ขึ้นพร้อม ๆ กัน รายได้หลักของรัฐในยุคนี้เปลี่ยนจาก ส่วยสาอากรและการค้าสำเภา^๓ มาเป็นการค้ากับต่างประเทศ แรงงานต้องระดมไปใช้ในการผลิต การเกณฑ์แรงงานไพร่มาใช้ในราชการจึงชดเชยกับการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ นอกจากนี้แรงงานยังมีใจของหายากอีกต่อไป การจ้างแรงงานแทนการเกณฑ์เริ่มทำกันอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้เพราะแรงงานจ้างได้รับผลดีกว่าและยังเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย เพราะมีแรงงานชาวจีนอพยพเข้ามาเมืองไทยเป็น

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย ๑๘๕๑ - ๑๘๙๐" เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑, หน้า ๑ (พิมพ์คัด).

^๓ สมเด็จพระยาราชราชนุภาพ, ตำนานภาษีอากรบางอย่าง (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔ - ๑๖.

จำนวนมาก กล่าวโดยสรุปสิ่งที่รัฐต้องการในสมัยหลังนี้คือผลผลิตเพื่อส่งออกและภายในรูปเงินตรา การเกณฑ์แรงงานจึงเป็นระบบที่ไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

๓) ระบบไพร่ไม่สนองตอบนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัชกาลที่ ๕ รูปแบบของการควบคุมกำลังคนในระบบไพร่เป็นการกระจายอำนาจ ความจงรักภักดี และผลประโยชน์ที่ควรจะเป็นของกษัตริย์ไปยังมูลนาย^๑ อีกทั้งยังเป็นทางทำให้สถาบันกษัตริย์เสียด่างการถูกช่วงชิงพระราชอำนาจ เพราะในทางปฏิบัตินั้นยอมเป็นการยากที่กษัตริย์จะควบคุมไพร่ให้ทั่วถึงและยากที่จะควบคุมการสร้างสมอำนาจหรือการปกครองไพร่ของมูลนายด้วย^๒ เพราะฉะนั้นระบบการปกครองตามแบบของระบบไพร่จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

กล่าวโดยสรุปปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในระบบไพร่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องไพร่หนีเกณฑ์ ปัญหาเรื่องเงินส่วยค้าง ตลอดจนกรณีพิพาทระหว่างมูลนายเพื่อช่วงชิงผลประโยชน์ในการควบคุมไพร่ ล้วนแล้วแต่นำมาซึ่งความยุ่งยากในการปกครอง ปัญหาสำคัญที่ทำให้ระบบไพร่ไม่สามารถจะคงรูปอยู่ได้ ก็เห็นจะเป็นเพราะรัฐบาลไม่สามารถจะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากระบบไพร่ได้อย่างเต็มที่^๓ ไม่ว่าจะเป็นการเกณฑ์แรงงาน การเก็บเงินค่าราชการ หรือแม้กระทั่งไม่สามารถจะล่วงรู้จำนวนคนในราชอาณาจักรได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ระบบไพร่จึงไม่อาจจะใช้เป็นรูปแบบของการบริหารราชการแผ่นดินได้อีกต่อไป

ข. ความล้มสมัยของการจัดกองทัพตามแบบเดิม

ในสมัยก่อนลักษณะของ "กองทัพ" จะปรากฏต่อเมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม หรือมีปัญหาที่ต้องใช้กำลังเข้าปราบปราม หากแต่กองทัพในลักษณะเช่นนั้นจะมีข้อจำกัด

^๑ปิยะฉัตร ปิตะสุวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า ๖๖.

^๒เรื่องเดียวกัน.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗ - ๗๘.

อยู่ในตัวเอง และไม่เหมาะสมกับกาลสมัยที่กำลังแปรเปลี่ยนไป โดยเฉพาะในยุคที่อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกกำลังแผ่ขยายอยู่ทั่วดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขอบกพร่องของการจัดกองทัพตามแบบเดิมอาจจะแยกกล่าวได้ดังนี้

๑) การเกณฑ์คนเข้าเป็นทหารตามระบบเดิม ทำให้กองทัพขาดประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะตามระบบการเกณฑ์แรงงานในสมัยก่อนนั้นถือว่าเมื่อเกิดศึกสงคราม ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าเป็นทหารทำการรบ แต่เมื่อเสร็จสงครามกองทัพก็หมดไป ลักษณะเช่นนี้จึงเท่ากับว่าประเทศไทยมิได้มีกองทัพประจำการ^๑ ในกรณีเช่นนี้หากเกิดเหตุการณ์วิกฤติขึ้นคราวใดก็ยากที่จะเกณฑ์ไพร่เข้าประจำการได้ทันที่ เพราะในทางปฏิบัตินั้นปรากฏว่ามีไพร่หนีสักเป็นจำนวนมากดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนในด้านการเพิ่มกำลังพลฝ่ายทหารในสมัยก่อนนั้นได้จากพวกบุตรหมู่* พวกเลขเจ้านายตาย และคนแขนขา** ซึ่งก็มิใช่เป็นประโยชน์ต่อราชการเท่าใดนัก เพราะพวกเลขเจ้านายตายส่วนมากเป็นคนชรา ส่วนคนแขนขามักเป็นคนเคนเลือก สำหรับพวกบุตรหมู่มีจำนวนน้อยมาก เพราะบิดามารดาพยายามปิดบังไว้^๒

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมณี กรมหมื่นมณฑลพิษณุโลก ทรงเรียบเรียง ประชุมพงสาวดารภาค ๒๓ "ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย", หน้า ๓ : ภารดี มหาพันธ์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า ๓๘๕ อธิบายเรื่องทหารประจำการไว้ว่า จำนวนทหารประจำการก่อนการปฏิรูปการทหารในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น นับได้ว่าไทยมีทหารประจำการน้อยมาก ทหารเท่าที่มีอยู่นั้นก็เพื่อเป็นเกียรติแก่พระมหากษัตริย์ที่จะให้ทำหน้าที่ทางทหาร เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีจำนวนทหารที่ได้รับการฝึกหัดตามแบบตะวันตกเพียง ๒๐๐ คนเศษเท่านั้น.

* บุตรหมู่ หมายถึง ลูกของไพร่พลที่สังกัดกรมไหน เมื่อมีลูกออกมาก็ขึ้นสังกัดตามกรมทางบิดา

** คนแขนขา (ข้อมือขา) หมายถึงคนที่ยังไม่ได้สักข้อมือขึ้นสังกัดกรมไหน ใครเกลี้ยกล่อมได้ก็เอาเข้าสังกัดกรมนั้น

^๒ ภารดี มหาพันธ์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" หน้า ๑๖๔.

ปัญหาการขาดกำลังพลในกองทัพจะทวีมากยิ่งขึ้น เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้ทรง
 จัดให้มีการฝึกทหารตามแบบใหม่ ความต้องการคนเข้ารับราชการทหารจึงเพิ่มขึ้นเป็น
 เกาตามตัว . แต่การเกณฑ์ยังคงใช้วิธีเดิม เพียงแต่ขยายกรมที่ต้องเข้ารับราชการทหาร
 ให้มากขึ้น ความรู้สึกลดการเป็นทหารก็ยิ่งแพร่หลายออกไป^๑ ถึงแม้ว่าจะทรงใช้วิธี
 ประกาศรับทหารสมัครในกรมทหารหน้าโดยใช้ อาหาร เงินเดือน เครื่องนุ่งห่มเป็น
 เครื่องล่อใจ แต่ก็สำเร็จผลในระยะสั้นเท่านั้น เพราะปรากฏว่าในระยะหลังคนลด
 ความนิยมที่จะสมัครเข้าเป็นทหาร เพราะบางหมู่ไม่ได้รับการปฏิบัติให้เป็นไปตามข้อ
 สัญญาในประกาศ^๒ นอกจากนี้ไพร่พลที่รับราชการอยู่แต่ละกรมยังลดจำนวนลงเพราะ
 ตายบ้าง ชราบ้าง พิกการบ้าง จำนวนคนที่ได้เพิ่มมากขึ้นน้อยกว่าคนที่ต้องจำหน่ายออก
 ไป^๓ สภาพของกองทัพที่เมื่อเรียกเกณฑ์จึงมีจำนวนพลที่ให้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่

๒) การฝึกหัดทหารในสมัยก่อนมักจะมีลักษณะเร่งด่วนในระยะ
 สั้น และไม่ต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะประเพณีการเกณฑ์คนเข้ารับราชการแบบเข้าเดือน
 ออกเดือน และในยามปกติไพร่พลที่เกณฑ์มากก็นำไปใช้ในงานโยธาหรือเป็นยาม
 รักษาการณ์ ไม่ได้ฝึกหัดอาวุธ เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ อาวุธในสมัยนั้นมีลักษณะ
 ธรรมดา ๆ ไม่จำเป็นต้องฝึกมาก และยังถือกันว่าเป็นหน้าที่ของไพร่พลที่จะต้องรับ
 ฝึกซ้อมฝึกฝนให้สามารถป้องกันตนเองและใช้อาวุธคู่มือของตนได้ วิชาการรบจะเป็น
 เรื่องที่ถ่ายทอดกันในตระกูล หรือมีฉะนั้นก็อาจแสวงหาความรู้ได้ตามสำนักดาบที่มีชื่อ

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวิมลวงศมณี, พระประวัติจอมพลกรมหลวง
นครไชยศรี, กองทัพบกพิมพ์แจกเนื่องในโอกาสวันสิ้นพระชนม์เวียนมาบรรจบครบ
 ๖๐ ปี ในวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖, หน้า ๓๖ - ๓๗.

^๒ ภากรดี มหาพันธ์, "การปฏิรูปการทหาร, หน้า ๒๖๖.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวิมลวงศมณี, พระประวัติจอมพลกรมหลวง
นครไชยศรี, หน้า ๓๖.

เสียงซึ่งถือเป็นเรื่องส่วนตัว^๑ เพราะฉะนั้นคุณภาพของทหารในสมัยก่อนจึงแทบจะไม่มีเลย แต่ที่สามารถรบป้องกันประเทศหรือขยายอาณาเขตได้ก็เพราะ เป็นการต่อสู้กับชนชาติที่มีวัฒนธรรม วิทยาเขตที่คล้ายคลึงกัน หากแต่เมื่อมหาอำนาจตะวันตกเข้ามา ความเปลี่ยนแปลงในดินแดนแถบเอเชียเริ่มปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ที่เห็นได้ชัดก็คือการสิ้นสุดของสงครามแบบเก่า การรบด้วย ช้าง ม้า และอาวุธแบบเดิม มีอาจจะกระทำได้อีกต่อไป ประเทศจำเป็นต้องมีกองทัพแบบใหม่พร้อมอาวุธที่ทันสมัยซึ่งต้องใช้เวลาในการฝึกหัดทั้งทางด้านการระเบียบวินัยและยุทธวิธี

ค. การเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตก

ประเทศไทยได้ทำการติดต่อกับชาติตะวันตกมาแต่ครั้งอยุธยา ชาวตะวันตกเองก็เคยเข้ามาอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรไทย ซึ่งในลักษณะเช่นนี้มิใช่ของแปลกใหม่แต่ประการใด หากทว่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ การเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกในดินแดนแถบเอเชียมีความแตกต่างไปจากภาพที่ไทยเคยประสบมาแต่เดิม ทั้งนี้เพราะในยุคสมัยดังกล่าวนี้ มหาอำนาจตะวันตกเข้ามาพร้อมกับลัทธิจักรวรรดินิยม อันเป็นเรื่องน่าสยดสยองสำหรับชนชาติแถบเอเชีย แสตนยานุภาพของตะวันตกทำให้ไทยตระหนักถึง "ภัยใหม่" ที่จะต้องเผชิญ ผู้ปกครองไทยสมัยนั้นได้ดำเนินพระบรมราโชบายเพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติ โดยใช้นโยบายทางการทูตเป็นหลัก พร้อมกันนั้นก็ทำการปรับปรุงระเบียบแบบแผนการบริหารภายใน ซึ่งหมายรวมถึงการจักรระบบการป้องกันประเทศ ในกรณีของการจัดตั้งกองทัพประจำการนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่ไทยจำเป็นต้องนำมาปฏิบัติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เพราะ

๑) การรุกรานของมหาอำนาจตะวันตก ผู้นำไทยเห็นตัวอย่างความพ่ายแพ้ของประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับไทยและเคยเป็นที่เกรงขามของไทยมาก่อน ไม่ว่าจะเป็น พม่า ญวน เขมร ต่างต้องตกเป็นอาณานิคมของ

^๑ Noel A. Battye, "The Military, Government and Society in Siam 1868 - 1910...", p. 55.

มหาอำนาจตะวันตกด้วยกันทั้งสิ้น ในสภาพการณ์เช่นนั้นนโยบายทางการทูตที่ไทยเคยใช้เริ่มเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันว่า ไม่อาจจะสำเร็จผลได้หากไม่มีกองทัพหนุนหลัง

วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒* นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้นำไทยต้องยอมรับแนวทางการพัฒนาประเทศด้วยพัฒนากองทัพเป็นประการสำคัญ ประสบการณ์จากการปะทะกันระหว่างกำลังรบฝ่ายไทยกับฝรั่งเศส เป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่ากองทหารของไทยแม้จะได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้มียุทธวิธีที่ทันสมัย แต่ก็ยังใช้ไม่ได้ผล ตัวอย่างที่เห็นชัดก็คือ แม้จะมีอาวุธที่ทันสมัยใช้อยู่บ้าง เช่น ปืนใหญ่ หากแต่ไม่มีทหารไทยผู้ใดที่จะยิงได้ คงมีแต่นายทหารชาวเดนมาร์กซึ่งรัฐบาลไทยจ้างมาสอนทหารประจำป้อม ดังนั้นเมื่อป้อมพระจุลฑา ถูกเรือรบฝรั่งเศสยิง นายทหารชาวเดนมาร์กผู้นี้จึงเป็นผู้เดียวที่ต้องวิ่งยิงปืนป้อมที่ละกระบอกทั้ง ๖ กระบอก กลับไปกลับมากลึงปืนป้อมจึงไม่ถูกเรือรบฝรั่งเศสแม้แต่นัดเดียว^๑ นอกจากทหารไทยจะไม่มีความรู้ความชำนาญในเทคนิควิทยายุทธของตะวันตกคือพอแล้ว ปัญหาสำคัญของการจัดกองทัพไทยตามรูปใหม่ในขณะนั้นก็คือ ปัญหาเรื่องจำนวนคนที่จะเข้ารับราชการทหาร ทหารซึ่งเกณฑ์มาจากชาวพื้นเมืองขาดความชำนาญในการรบ อีกทั้งกองทัพฝ่ายเหนือ

* วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ เกิดจากการที่ฝรั่งเศสซึ่งได้ครอบครองดินแดนในญวน เขมร และลาว ได้พยายามที่จะผนวกดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งไทยกับญวนมีความเป็นเจ้าของก้ำกึ่งกัน ฝรั่งเศสได้ใช้กำลังเข้าบีบบังคับให้ไทยยกดินแดนบริเวณนี้ให้ ไทยขอคัดค้านและขอเปิดเจรจาทางการทูต แต่ฝรั่งเศสไม่ยอม จนในที่สุดได้ส่งเรือรบเข้ามาในกรุงเทพฯ เหตุการณ์จึงลุกลามใหญ่โตขึ้นกลายเป็นวิกฤตการณ์เพื่อยุติความรุนแรงอันจะเกิดขึ้นได้ ไทยจึงยอมตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส คือยกดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส .

^๑ หลวงจักรปาณิสวัสดิวิสุทธิ, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์), ๒๔๕๕ (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีธรรมสาร, ๒๔๕๕), หน้า ๔๔ - ๔๕.

ฝ่ายใต้อย่างขาดการประสานกัน^๑ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนอาวุธยุทโธปกรณ์
พาหนะมีไม่เพียงพอ ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ประเทศทั้งประเทศมีทหารเพียง
๕๑๕๑ คน ปืน ๗๗๕ กระบอก ม้า ๑๓๒ ตัว ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนที่น้อยมาก^๒

วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ จึงมีผลต่อการกำหนดนโยบายและเป้าหมายใน
การปฏิรูปการทหารสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะทำให้คณะรัฐบาลในขณะนั้นตระหนักถึง
ความสำคัญของการมีกองทัพแห่งชาติที่มีประสิทธิภาพ และการจัดวางกำลังส่วนภูมิภาค
ในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถสร้างกองทัพแห่งชาติที่ยิ่ง
ใหญ่พอจะต้านทานการรุกรานอย่างจริงจังของมหาอำนาจตะวันตก แต่ประเทศไทย
อาจจะสร้างกองทัพขนาดย่อมที่เข้มแข็งพอจะต้านทานการรุกรานอย่างไม่เปิดเผย
ซึ่งเป็นวิธีการที่มหาอำนาจตะวันตกนิยมใช้ในขณะนั้นไว้เป็นเครื่องเสริมกำลังทาง
การทูตได้^๓ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งของรัชกาลที่ ๕ ความตอนหนึ่งว่า

...บ้านเมืองเราทุกวันนี้เหมือนตั้งอยู่ในหม้อห้อม ถ้าเราไม่เตรียมพลองไว้
สู้กับพวกห้อมบ้าง พวกห้อมก็ขอมมีใจกำเริบมารังแกเราไป ถึงโดยจะสู้ให้
ชนะจริงไม่ได้ ก็ให้เป็นแต่พอให้พวกห้อมรู้ว่าพลองของเรามีอยู่ ถ้าจะเขา
มารังแกก็คงจะเจ็บบาง...

^๑ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. ๑๑๒ (ปริญา
นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔๗ - ๑๔๘.

^๒ ภากรดี มหาพันธ์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า ๓๓๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐.

^๔ ห.จ.ช., เอกสารร. ๕ ก. ๑๓.๒/๒๑ รายงานการประชุมเรื่องทหาร
ณ วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

๒) การติดต่อกับชาติมหาอำนาจตะวันตก ทำให้ไทยต้องปรับปรุงระบบการปกครองและวัฒนธรรมดั้งเดิมบางประการ การเข้ามาของประเททางแถบยุโรปนั้นกล่าวได้ว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างจากประเทศทางแถบเอเชียในทุก ๆ ทาง ไม่ว่าจะเป็นเทคนิควิทยาการ แสยานุภาพตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี ในกรณีเช่นนี้ประเทศไทยเองจำเป็นต้องเร่งปรับปรุงชนบประเพณีบางอย่างที่ตะวันตกมองว่าเป็นของ "ป่าเถื่อน" เช่น เลิกประเพณีการหมอบคลาน ให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า เป็นต้น ชนบประเพณีเรื่องหนึ่งซึ่งยังไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงและได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในขณะนั้นก็คือ "ชนบไพร" หรือที่เรียกกันว่า ระบบการเกณฑ์แรงงาน หมอสมิท บรรณานิการหนังสือพิมพ์ไซแอม รีโพสิทอรี (Siam Repository) ได้เขียนบทความตำหนิชนบไพรในเมืองไทยหลายครั้ง ซึ่งในตอนหนึ่งเขาได้กล่าวว่า "ในบรรดาประเทศที่เจริญทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินก็ดี พวกขุนนางก็ดี ไม่มีสิทธิเกณฑ์แรงงานราษฎรผู้เสียภาษีอากรโดยไม่ให้อะไรตอบแทน"^๑

การเกณฑ์แรงงานไพรเพื่อทำหน้าที่รับใช้รัฐบาลและมูลนาย จึงเป็นเรื่องของการกดขี่และขาดความเป็นธรรมในสายตาของชาวตะวันตก ถึงแม้ว่าจะมิใช่ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้รัฐบาลต้องเปลี่ยนระเบียบแบบแผนในการควบคุมกำลังคน แต่ก็ยังเป็นข้อสนับสนุนประการหนึ่งที่ผู้ปกครองไทยมิได้มองข้ามไป

ค. การเกณฑ์ไพร่มาทำหน้าที่ทหารนั้นเป็นสิ่งที่ไทยไม่อาจจะดำเนินการดั่งที่เคยปฏิบัติมาก่อนได้ ทั้งนี้เพราะข้อผูกมัดในการทำสัญญาว่าด้วยกฎสงครามที่ไทยได้รับเชิญให้เข้าร่วมประชุม ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ผลของสัญญาทำให้ประเทศไทยไม่สามารถเรียกเกณฑ์ไพร่หรือเลขาเข้ากองทัพเพื่อทำ

^๑ Siam Repository V. 5 p. 344 อ้างถึงใน ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ คาน เศรษฐกิจ (พระนคร : สำนักพิมพ์โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๒๔๘.

การรบในยามที่เกิดศึกสงครามได้เหมือนดังที่เคยปฏิบัติมา เพราะประเทศตะวันตกถือว่าพวกไพร่หรือเลขเหล่านั้นไม่ใช่ทหาร ไม่มีเครื่องแบบ ไม่ได้รับการฝึกหัดให้มีความสามารถในการใช้อาวุธและไม่รู้แบบแผนของการทำสงคราม ไพร่นั้นคือพลเรือนจะเข้าไปทำการรบไม่ได้ ข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ผู้ปกครองไทยต้องเร่งสร้างระบบกองทัพประจำการขึ้น แม้ว่าในขณะนั้นประเทศไทยยังอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการปกครอง ดังพระราชปรารภของรัชกาลที่ ๕ ความตอนหนึ่งว่า

...การทหารทุกวันนี้แม้มีการอันใดขึ้น จะเกณฑ์กองทัพไปอย่างแต่ก่อนไม่ได้ คนนุงฉาเขียวจะไปรบเช่นเคยมาไม่ได้... จำจะต้องคิดจัดแบบแผนวิธีจัด และปกครองทหารขึ้นไว้สำหรับบ้านเมือง... พลเรือนจะไชรบอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ผิดสัญญา ตั้งแต่เขาสัญญากับชาติต่าง ๆ ในเรื่องนี้มาแล้ว จันรู้สึกเปลี่ยนแปลงมาก...^๒

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงพอสรุปได้ว่า การจัดระบบการควบคุมกำลังคนตามแบบเดิมที่ใช้ระบบไพร่เป็นเกณฑ์นั้น ไม่อาจจะคงรูปแบบต่อไปได้ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดประสิทธิภาพจากภายในระบบไพร่เองหรือแรงบีบบังคับจากภายนอก ผลที่ตามมาคือประเทศไทยจำเป็นต้องจัดรูปแบบของการบริหารใหม่ โดยใช้วิธีของการจัดกองทัพประจำการ เป็นเกณฑ์แทน

๒. ขั้นตอนในการปฏิรูปพื้นฐานไปสู่การมีกองทัพประจำการ

การเตรียมการเพื่อตั้งกองทัพประจำการนั้น ได้กระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะการมีกองทัพประจำการในความหมายหนึ่งนั้นหมายถึงการระดมกำลังชายฉกรรจ์ทั้งประเทศ (ที่มีคุณสมบัติตามที่ระบุไว้) เข้ารับราชการเป็นทหารโดยมีระเบียบการควบคุมบังคับบัญชาภายใต้ศูนย์กลางที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือประเทศชาติ ซึ่งในสมัยนั้นย่อมหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ ในลักษณะเช่นนี้ย่อมกระทบต่อผลประโยชน์

* ภารดี มหาชีวัน, "การปฏิรูปทางการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า ๒๗๐.

^๒ ห.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก ๑๓.๒/๒๑ รายงานการประชุมเรื่องทหารวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔).

ของกลุ่มผู้คุมกำลังคนตามระบบเดิม คือ พวกมุลนายในระดับต่าง ๆ ดังนั้นเพื่อให้บรรลุผลโดยให้ความซัดแย้งน้อยที่สุด รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงใช้มาตรการต่าง ๆ* เพื่อคลี่คลายระบบไพร่ให้อ่อนกำลังลงจนกระทั่งเสื่อมสลายไปในที่สุด กฎหมายที่มีผลต่อการทำลายระบบไพร่ทั่วพระราชอาณาจักร คือ พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๔๔ พระราชบัญญัติฉบับนี้ระบุว่า ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ ๑๘ ปี ต้องรับราชการทหารในกองประจำการมีกำหนด ๒ ปี แล้วปลดไปอยู่ในกองหนุนผู้ที่ได้รับราชการในกองประจำการแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นั้นพ้นจากการเสียเงินค่าราชการจนตลอดชีวิต ทั้งนี้ได้มีผู้ได้รับการยกเว้นจากการถูกเกณฑ์ เช่น พระราชวงศ์ ข้าราชการสัญญาบัตร นักเรียนผู้สำเร็จอุดมศึกษา คนป่าคนคอย เป็นต้น

วิธีการใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารในมณฑลต่าง ๆ นั้น รัชกาลที่ ๕ ทรงดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเริ่มแต่มณฑลเล็ก ๆ ที่ไม่มีปัญหา เช่น นครชัยศรี นครสวรรค์ พิษณุโลก และนครราชสีมา ส่วนมณฑลที่เป็นเขตอิทธิพลของกลุ่มขุนนางเก่า เช่น ราชบุรี รัชกาลที่ ๕ ทรงแก้ปัญหาโดยใช้วิธีผ่อนปรนโดยทรงยกเว้นผู้ที่ถูกเกณฑ์เพิ่มขึ้นจากที่กำหนดคือ ในมณฑลนี้ยอมผ่อนผันให้กับ คนชาววัง ครู นักบวช กำนัน* มณฑลสุดท้ายที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็คือ มณฑลกรุงเทพฯ และจันทบุรี ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลที่มณฑลกรุงเทพฯ นั้น

* มาตรการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเลิกระบบไพร่ อาทิเช่น การให้ผลตอบแทนข้าราชการด้วยเงินเดือนแทนกำลังคน นอกจากนี้ก็มีการออกพระราชบัญญัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นการช่วยปลดปล่อยภาระของไพร่ให้ลดน้อยลง เช่น พระราชบัญญัติหักไพร่สม ตายชรา พิกัด ทุก ๆ ๔ ปี ประกาศกำหนดอายุบุตรที่เป็นชายฉกรรจ์ (เริ่มอายุ ๑๘ ปี) และปลดชรา (อายุ ๖๐ ปี), ประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๔๒) และพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เป็นต้น.

*ม.ร.ว.ร.ุจยา อากาศ, "การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นในมณฑลราชบุรีในสมัยรัชกาลที่ ๕" ใน รวมปาฐกถาจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑, หน้า ๖๘.

เป็นที่ซึ่งมีไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วย มากกว่ามณฑลใด ๆ และยังมีมุนายที่ทรงอิทธิพล เป็นเจ้าใหญ่ นายโตอยู่มากมาย ส่วนมณฑลจันทบุรีนั้น เป็นเขตแดนที่ทางฝรั่งเศสเข้ามา ควบคุมอยู่ นับแต่เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เพราะฉะนั้นในสองมณฑลนี้จึง ได้ใช้ประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ส่วนมณฑลที่เป็นเขต อิทธิพลซึ่งรัฐบาลกลางยากที่จะเข้าไปจัดการได้ เช่น นครศรีธรรมราช ปัตตานี สุราษฎร์ธานี เหล่านี้กว่าจะประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารได้ก็ต่อเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๖

พร้อม ๆ กับการออกมาตรการต่าง ๆ เพื่อล้มเลิกระบบไพร่ รัฐบาลก็ได้ปรับปรุงระบบการบริหารเพื่อเตรียมการจัดตั้งกองทัพประจำการ เช่น คั่งกรม ยุทธนาธิการขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๘ หน้าที่หลักของกรมนี้คือบังคับบัญชากรมกองทหารต่าง ๆ ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นับเป็นการแยกหน้าที่การควบคุมทหารซึ่งเคยขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม ที่น่าสังเกตก็คือผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ใกล้ชิดกับรัชกาลที่ ๕ คือ สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ในลักษณะเช่นนี้อาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นนโยบายตั้งอำนาจการบริหารเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะนอกจากจะทำให้ฝ่ายพระราชวงศ์เป็นผู้ควบคุมกองทหารแบบใหม่แล้ว ยังเป็นการลดอำนาจสมุหกลาโหมคนเดิม* อีกด้วย ต่อจากนั้นเมื่อมีการจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยแบ่งส่วนราชการออกตามหน้าที่ความรับผิดชอบในรูปของการตั้งกระทรวงขึ้น ๑๒ กระทรวง กระทรวงกลาโหมจึงทำหน้าที่เฉพาะการทหารแต่เพียงประการเดียว เสนาบดีในยุคหลังการปฏิรูปการปกครองแล้วแต่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ กระทรวงกลาโหมนั้นมีสมเด็จเจ้าอนุวงศ์ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นเสนาบดี ตามรูปแบบเช่นนี้จึงเท่ากับเป็นหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยให้แก่ราชบัลลังก์ได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ทหารทั้งหมดย่อมขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหม การ

* หมายถึง เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (โต บุนนาค) บุตรชายของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.

ควบคุมกำลังคนในรูปของกองทัพแบบใหม่ เมื่ออยู่ในความควบคุมของกลุ่มพระราชาวงศ์ จึงนับเป็นความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงของสถาบันกษัตริย์

๓. รูปแบบและความสำคัญของกองทัพประจำการ

การมีกองทัพประจำการหมายถึงการที่ประเทศมีทหารเข้ารับราชการประจำ ผู้ที่ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหารจะไ้รับเงินเดือนเป็นเครื่องตอบแทนจากรัฐ หน้าที่และความรับผิดชอบของทหารในระบบใหม่ จะเป็นการเฉพาะเจาะจง การเป็นทหารมิได้มีเฉพาะเวลาศึกสงคราม แต่ทหารใหม่ในระบบกองทัพประจำการจะเป็นข้าราชการของรัฐที่มีหน้าที่ปกป้อง รักษาเอกราชอธิปไตย และความมั่นคงของชาติ อยู่ทุกเมื่อ การเป็นทหารในระบบใหม่นี้จะต้องได้รับการฝึกหัดอบรมทั้งทางด้านยุทธวิธี และด้านจิตใจ เพราะการปฏิบัติหน้าที่ของทหารใหม่จะใช้อาวุธทันสมัยเป็นเครื่องมือ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกหัดเป็นสำคัญ ส่วนทางด้านจิตใจนั้น ทหารประจำการทุกคนจะไ้รับการอบรมให้มีความซื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดิน เพราะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครองให้บรรดาทหารไ้รับความร่มเย็นเป็นสุข เป็นผู้พระราชทานเงินเดือนและเบี้ยเลี้ยง เครื่องใช้สอยให้ทหาร ดังนั้นหน้าที่ของทหารจึงต้องพร้อมที่จะพลีชีพจนเลือกหยดสุดท้าย เพื่อเป็นประโยชน์และเกียรติยศแห่งสิ่งซึ่งเป็นที่ยกและนับถืออยู่เสมอทุกเมื่อ^๑

กล่าวโดยสรุป กองทหารใหม่ในรูปของกองทัพประจำการ นับเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการแบบใหม่ ซึ่งจัดขึ้นโดยวางระเบียบให้อยู่ภายใต้กฎหมายและการเชื้อฟัง^๒ โดยเฉพาะระเบียบปฏิบัติภายในองค์กรทหารนั้นจะมีความชัดเจนยิ่งกว่าองค์กรข้าราชการอื่น ๆ ไม่ว่าจะพิจารณาจากระเบียบการบังคับบัญชาหรือภาระความรับผิดชอบ

^๑ น.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก.๑๓.๑/๔๓ หลักสูตรพลทหาร .

^๒ THAK CHALOEMTIARANA, REFLECTIONS ON THE SARIT REGIME...,

ในด้านความสำคัญ กองทัพประจำการนับเป็นรูปแบบของทัพแบบใหม่ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นความจำเป็นของประเทศและผู้ปกครองในยุคของการรวมชาติ ผู้ปกครองไทยได้ใช้กองทัพที่ทันสมัยในการแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการต่อต้านของกลุ่มผู้สูญเสียอำนาจ เช่น ปราบกบฏเงี้ยว กบฏผีบุญ นอกจากนี้ยังใช้กองแบบใหม่ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายหรือจลาจลรายใหญ่ ๆ ที่กระหรวงมหาดไทยทำไม่ได้ เช่น อั้งยี่ เป็นต้น

นอกจากจะเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมอำนาจและรักษาเสถียรภาพของผู้ปกครองแล้ว กองทัพประจำการยังเป็นเครื่องมือในการรวมชาติอีกด้วย กล่าวคือ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงใช้ระบบกองทัพประจำการในการจัดระเบียบใหม่ในสังคมไทย ในประเด็นนี้ พิจารณาได้จากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารซึ่งถือได้ว่าเป็นเอกสารที่สำคัญมากขึ้นหนึ่งในประวัติศาสตร์สังคมไทย และเป็นส่วนหนึ่งของการวางรากฐานทางค่านิยมในการปฏิวัติสังคมที่ผู้ปกครองใช้เพื่อล้มเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานเดิม^๒ ระบบไพร่ซึ่งเคยเป็นทั้งรูปแบบของการจัดระเบียบในสังคมและระบบราชการ รวมทั้งเป็นการควบคุมแรงงานบังคับเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการปกครองได้ ถูกยกเลิกไปโดยปริยาย ความผูกพันระหว่างไพร่กับมุลนายเปลี่ยนรูปมาเป็นความจงรักภักดีของพลเมืองที่มีต่อพระมหากษัตริย์ นายขจร สุขพานิช นักประวัติศาสตร์ไทยท่านหนึ่ง ถือว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นก้าวสำคัญในการปลดปล่อยไพร่ให้เป็นเสรีชน^๓ แต่ที่สำคัญก็คือ ผลที่ได้รับหลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้ความแตกต่างของพลเมืองที่เคยแบ่งตามเขตการปกครอง เช่น หัวเมืองลาว

^๑ แจมจันท์ วงษ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๓๕" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘, หน้า ๒๑๘.

^๒ NOEL A. BATTYE, "THE MILITARY, GOVERNMENT AND SOCIETY..." p. 448.

^๓ ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่, หน้า ๑๑๐.

หัวเมืองแขก ไค้หมคไป พลเมืองตามท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็น "คนไทย" ที่
ต้องปฏิบัติหน้าที่รับใช้ประเทศชาติโดยเท่าเทียมกัน^๑

เพราะฉะนั้นในประเด็นความสำคัญของกองทัพแบบใหม่จึงสรุปได้ว่า
กองทัพแบบใหม่นับแต่ตั้งขึ้นมา ได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องส่งเสริมและแผ่ขยายพระราช
อำนาจของสถาบันกษัตริย์ไปสู่สังคมหลังการปฏิรูปประเทศให้กระชับยิ่งขึ้น^๒ กองทัพ
ไทยหลังการปฏิรูปการทหารมิได้เคยทำสงครามภายนอกประเทศ ทั้งนี้อาจจะเนื่อง
มาแต่มิได้มีแรงผลักดันมาจากปัจจัยภายนอก ดังนั้นพัฒนาการของกองทัพไทยจึง
กลายเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดกระบวนการทางการเมือง^๓ และด้วยเหตุที่กอง
ทัพแบบใหม่เป็นเครื่องมือทางการเมืองดังกล่าวมาแล้ว ผู้ปกครองจึงเลือกแนวทาง
การพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนากองทัพ เพราะการมีกองทัพที่ทันสมัยและมี
ประสิทธิภาพย่อมเป็นหลักประกันแห่งเสถียรภาพของชาติและผู้ปกครอง เพราะฉะนั้น
นโยบายของรัฐจึงมุ่งสนับสนุนและส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของกองทัพในทุก ๆ
ด้าน ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ เทคโนโลยี ตลอดจนบุคคลากร ขณะเดียวกันผู้
ปกครองก็จะใช้มาตรการต่าง ๆ เพื่อปลูกฝังความจงรักภักดีในกลุ่มคนผู้ถืออาวุธ
เพื่อเป็นหลักประกันเสถียรภาพ ในกรณีนี้จะกระทำโดยผ่านกลุ่มทหารอาชีพ ซึ่ง
ถือเป็นกลุ่มข้าราชการแบบใหม่ของรัฐที่มีประสิทธิภาพเกินกว่ากลุ่มอื่นใด

๔. ทหารอาชีพ (Professional Army) : ข้าราชการในรูปแบบใหม่ของรัฐ

ทหารอาชีพเริ่มมีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ ทรงเริ่มจัดการฝึกทหารตามแบบ
ใหม่ เพราะยุทธวิธีแบบใหม่ย่อมต้องอาศัยการเรียนรู้ ขั้นตอนต่าง ๆ ของการฝึกหัด

^๑ Noel A. Battye, "The Military, Government and Society...", p. 452.

^๒ Thak Chaloemtiarana, Reflections on the Sarit Regime, p. 403.

^๓ Ibid, p. 404.

ทหารมีความซับซ้อนมากกว่าเดิม ผู้ที่จะทำหน้าที่ฝึกฝนและคุมกำลังทหาร ได้ไม่มีใครจะรู้ แต่เฉพาะการใช้อาวุธ หากแต่จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการควบคุม กำลังคนซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญก็คือจะต้องทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับ บัญชาปฏิบัติตามคำสั่งและปฏิบัติการให้สำเร็จตามจุดหมายที่วางไว้ เพราะฉะนั้น ทหารอาชีพจึงเป็นส่วนหนึ่งของข้าราชการในรูปแบบใหม่ ที่มีลักษณะเฉพาะของ กลุ่มซึ่งมีความสำคัญต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐยิ่งกว่าข้าราชการกลุ่มอื่นใด กล่าวคือ

ก. ทหารอาชีพเป็นกลุ่มที่มีความรับผิดชอบที่เฉพาะเจาะจงและชัดเจน ต้องใช้ความสามารถพิเศษในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อการป้องกันประเทศและรักษา ความมั่นคงของรัฐ ความสำคัญแห่งภาระหน้าที่ทำให้ทหารอาชีพเป็นกลุ่มวิชาชีพที่มีความ จำเป็นต่อสังคมไทย เพราะหากไม่มีทหาร ชาตินี้อาจจะสลาย

ข. เป็นกลุ่มผู้ถูกขาดการใช้อาวุธและการใช้กำลังรุนแรง การใช้ อาวุธเข้าปราบปรามถือเป็นภารกิจ และความชอบธรรมของทหารที่ไม่มีใครจะ ปฏิเสธได้ ในเฉพาะในยุคที่การสงครามต้องใช้เทคโนโลยีสูง อาวุธที่ทหารใช้ จึงมีใช้อาวุธพื้นบ้าน (มีด ค้อน หอก) เช่นในสังคมเก่า เพราะฉะนั้นในประเด็น นี้ทหารใหม่จึงต้องได้รับการศึกษาในส่วนที่เป็นวิทยายุทธของกลุ่มตน พร้อม ๆ กับ วิทยาการสมัยใหม่ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับข้าราชการในองค์กรใหม่ของรัฐ

ค. องค์กรทหารอาชีพจะมีลักษณะความเป็นกลุ่มที่ชัดเจน กล่าวคือ มีลำดับชั้นการบังคับบัญชาที่รัดกุม มีวินัยที่เข้มงวด มียศ มีเครื่องแบบ และการ ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน นับเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากกลุ่มวิชาชีพอื่น

ลักษณะเฉพาะของทหารอาชีพดังกล่าวมาแล้วนั้น นับเป็นรูปแบบที่เอื้อ ให้ทหารอาชีพเป็นกลุ่มที่มีการรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้น โดยอาศัยเอกลักษณ์ร่วม กันเป็นที่ตั้ง ทหารจะถือเรื่องความเป็นอิสระภายในองค์กรเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น หากทหารถูกแทรกแซงจากองค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการบังคับบัญชา การ ใช้อาวุธ หรือการปฏิบัติหน้าที่ซ้อนกัน ทหารจะกระทำการต่อต้านทันที

ในขณะที่เดียวกัน ลักษณะเฉพาะของกลุ่มทหารใหม่ก็ได้สร้างปัญหาประการสำคัญให้กับผู้ปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการเป็นผู้ผูกขาดการใช้อาวุธนั้นนับเป็นการท้าทายอำนาจของผู้ปกครองได้ประการหนึ่ง

ตามประวัติศาสตร์การปกครองเท่าที่ผ่านมา ผู้ปกครองไทยจะไม่ยอมให้คนกลุ่มอื่นมีอาวุธไว้ในครอบครองเป็นอันขาด เพราะถือว่าอาวุธเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความไม่มั่นคงแห่งราชบัลลังก์ เฮอร์เบิร์ต ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ความคิดของการถืออาวุธของผู้ถืออาวุธเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้สยามไม่คิดจะตั้งกองทัพประจำการ"^๒ และด้วยเหตุผลเดียวกันนี้เอง ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงมีประกาศห้ามข้าราชการและราษฎรมีปืนไว้กับบ้าน หากใครมีไว้ครอบครองจะถือว่ามิโทษถึงตาย^๓ นอกจากนี้ผู้ที่เข้าเฝ้ารับราชการในหน้าที่ทหารจะต้องเข้าพิธีค้ำน้ำพระพิพัฒน์สัตยาทุกเดือน ในขณะที่ข้าราชการพลเรือนค้ำมีละ ๒ ครั้ง^๔ ความหวาดระแวงผู้ทำหน้าที่ถืออาวุธนี้ยังคงมีอยู่เรื่อยมา แม้เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ เองเมื่อได้มีการฝึกหัดทหารหน้าให้ไชยยุทธวิธีแบบตะวันตก เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งยังเป็นจมื่นไวยวรนาถ ผู้บังคับการกรมทหารหน้าถูกหาว่าเป็นกบฏ เพราะมีส่วนรับผิดชอบในการสังคินโคณาไมค์เข้ามาใช้ในการฝึกหัดภาคปฏิบัติของพวกคะเค็ดทหารหน้า^๕ เรื่องนี้ทำให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีต้องกราบบังคมทูลชี้แจงอยู่หลายครั้งที่เดียว

^๑Noel A. Battye, "The Military, Government and Society...", p. 11 - 12.

^๒Ibid.

^๓"พระราชกำหนดใหม่, ห้ามข้าราชการและราษฎรมีปืนไว้กับบ้าน" ใน กฎหมายตราสามดวง (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๓๔.

^๔พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๕๖ - ๒๕๗.

^๕เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๑๖.

ควยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ เมื่อประเทศไทยจำเป็นต้องมีกองทัพประจำการซึ่งในลักษณะหนึ่งของกองทัพแบบใหม่ย่อมหมายถึงรวมถึงกำเนิดของกลุ่มทหารอาชีพที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการป้องกันประเทศด้วยกำลังและอาวุธที่ทันสมัย ความสำคัญของผู้ถืออาวุธตามที่มีมาแต่โบราณกาลคงได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีทั้งประโยชน์และโทษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารอาชีพในยุคหลังการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ประเทศไทยเปิดรับเทคโนโลยีของตะวันตกอย่างเต็มที่ อาวุธที่ทันสมัยถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพยิ่ง และเป็นเทคโนโลยีซึ่งผู้ปกครองไทยรับเข้ามาโดยมิได้มีการคิดแปลงแก้ไข ในประเด็นนี้ทหารในระบบใหม่จึงเป็นคาบสองคมสำหรับผู้ปกครอง เพราะฉะนั้นสิ่งที่คุณปกครองจะต้องพิจารณาก็คือ การกำหนดนโยบายในการควบคุมทหารอาชีพเพื่อให้เป็นกลุ่มที่ส่งเสริมอำนาจของตนแต่เพียงประการเดียว

๕. นโยบายของผู้ปกครองที่มีต่อกลุ่มทหารอาชีพ

เพื่อให้ทหารเป็นกลุ่มที่ยังประโยชน์แก่สถาบันผู้ปกครอง ผู้นำรัฐจึงได้กำหนดนโยบายในการถือปฏิบัติต่อกลุ่มทหารใหม่ ซึ่งจะมีทั้งนโยบายที่เป็นการส่งเสริมและเหนี่ยวรั้ง โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ นับแต่การก้าวเข้าสู่ความเป็นทหารอาชีพ อันหมายถึงขั้นตอนของการเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งรัฐได้วางแผนปฏิบัติไว้ทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การอบรม การยกย่องให้เกียรติ ตลอดจนกฎข้อบังคับต่าง ๆ ดังจะได้กล่าวเป็นประเด็นไป

ก. การศึกษา ในฐานะที่ทหารอาชีพเป็นกลุ่มข้าราชการซึ่งมีหน้าที่ผูกพันกับความอยู่รอดของประเทศชาติ เพราะฉะนั้นทหารอาชีพจึงต้องได้รับการศึกษาทั้งวิทยาการและวิทยายุทธ วิทยาการในที่นี้หมายถึงวิชาความรู้โดยทั่ว ๆ ไปสำหรับผู้ที่จะเข้ารับราชการ และวิชาเฉพาะของฝ่ายทหารที่ถือเป็น "เทคนิค" สำหรับนายทหารโดยเฉพาะ

การศึกษาของกลุ่มทหารอาชีพเริ่มต้นจากการเปิดโรงเรียนสอนวิชาทหารขึ้นที่กรมทหารหน้าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ และได้ขยายเป็นโรงเรียนสำหรับทหารบกทั่วไป ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เรียกว่า "คณะเค็ดสกูล" ซึ่งจะวิวัฒนาการต่อมา

เป็นโรงเรียนทหารสราญรมย์ และโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ใน พ.ศ. ๒๔๕๑

วิชาการที่นักเรียนนายร้อยศึกษาเมื่อเริ่มตั้งโรงเรียนนั้นมีการสอนทั้งวิชาสามัญ คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ ภูมิ-ประวัติศาสตร์ วาดเขียน ส่วนวิชาของทหารนั้น มีการหัดยิงปืน วิชาป้อมกาย พิชัยสงคราม กายกรรม ฯลฯ^๑ หลักสูตรการศึกษาของนักเรียนนายร้อยมีการปรับปรุงแก้ไขกันมาโดยตลอด โดยเฉพาะในช่วงที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงชินวราโลกประชาานาด ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยฯ และเสนาธิการทหารซึ่งรับผิดชอบในกรมยุทธศึกษาชั้นนั้น กล่าวได้ว่าความรู้ของนักเรียนนายร้อยได้รับการพัฒนามากที่สุด^๒ "คือ ในคาบเวทียาการจะมีความเป็นวิทยาศาสตร์มากยิ่งขึ้น ส่วนทางด้านวิทยายุทธนั้นถือได้ว่า โรงเรียนนายร้อยเป็นแบบอย่างของการฝึกหัดทหารทั้งปวง"^๓ ลักษณะเด่นของการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกในช่วงนี้ก็คือ วิธีการสอนจะใช้ระบบเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ เน้นให้นักเรียนนายร้อยรู้จักใช้ความคิดเลือกหาแนวทางปฏิบัติที่ดีที่สุด มีมุ่งมั่นในการใช้การทองจำคั่งเช่นที่ใช้อยู่ในสถานศึกษาอื่น ๆ ในช่วงนั้น

นอกจากการสนับสนุนทางด้านวิทยาการแล้ว รัฐยังให้ความสนับสนุนในด้านบุคคลากร งบประมาณ จนทำให้โรงเรียนนายร้อยได้ชื่อว่าเป็นสถานศึกษาที่ประสบความสำเร็จมากที่สุดในช่วงนั้น กวาวไควว่าเป็นสถานอุดมศึกษาแห่งแรก -

โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ๑, หน้า ๖ - ๓๐.

^๒ คุรายนละเอียดยใน สิริวัณท์ บุญศิริ, "บทบาททางการทหารและการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงชินวราโลกประชาานาด" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, บัณเฑศวทยาาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).

^๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงชินวราโลกประชาานาด "คำชี้แจงเพิ่มเติมชั่วคราวในการฝึกหัดทหาร พ.ศ. ๑๒๕" ใน ยุทธโภษ ๒๐ ตอนที่ ๒ (พฤศจิกายน, ร.ศ. ๑๓๐):

ของประเทศไทย^๑ ที่ผลิตขนชั้นนำไปให้กับสังคมและสถาบันข้าราชการอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

ข. ค่านการอบรม ทหารทุกระดับชั้นจะได้รับการอบรมและตอกย้ำความสำนึกในภาระหน้าที่อันพึงมีต่อชาติและสังคม หน้าที่ของทหารถือว่าเป็นภารกิจอันมีเกียรติ ดังตัวอย่างการอบรมทหารในตอนหนึ่งว่า^๒

... ทหารเป็นคนมีเกียรติ... ตำแหน่งทหารถือว่าเป็นตำแหน่งที่สูง เพราะเป็นผู้ต่อสู้และป้องกันศัตรูหลายรายต่าง ๆ ฉะนั้นทหารจึงต้องตั้งมั่นอยู่ในทางที่ดี โดยถือสุเมธว่า ทหารเป็นรมโพธิ์ รมโหรี สำหรับระงับความทุกข์ร้อนของพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขตามกฎหมาย...

โดยเฉพาะหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของพลเมืองโดยทั่วไปนั้น จะถือเป็นยุทธวินัยข้อหนึ่งของทหาร^๓ และด้วยภาระอันทรงเกียรตินี้ทหารจึงเป็นกลุ่มที่มีความชอบอยู่เป็นนิตย์^๔

การปลูกฝังอบรมให้ทหารตระหนักถึงภาระหน้าที่อันมีความสำคัญต่อประเทศชาตินั้น นับเป็นวิธีการหนึ่งซึ่งผู้ปกครองใช้ในการจูงใจให้ทหารยึดมั่นในเกียรติภูมิแห่งหมู่ตน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพร้อมในการปฏิบัติหน้าที่ได้ทุกเมื่อ

^๑โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, หน้า ๕๕.

^๒ห.จ.ช. เอกสาร ร. ๕ ก-๑๓.๑/๕๓ หลักสูตรพลทหาร

^๓"คำชี้แจงเพิ่มเติมการลงโทษทหารที่กระทำผิดยุทธวินัย" ยุทธโฆษ ๑๔ ตอนที่ ๔ (มกราคม ร.ศ. ๑๒๔) : ๔๕๐.

^๔สมเด็จพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, ตำนานกรมทหารบกที่ ๑... หน้า ๑๓๕.

ค. ยกย่องด้วยการให้เกียรติยศและสถานะทางสังคม รัฐบาลได้สร้างสิ่งจูงใจต่าง ๆ ขึ้นเพื่อให้พระราชวงศ์และข้าราชการสูงมุลหลานเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย เช่น กำหนดตำแหน่งสำหรับผู้ที่เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยโดยให้ถือศักดินา ๔๐๐ ไร่ และรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๒ บาท^๑ นโยบายดังกล่าวได้รับความสำเร็จพอสมควร

มาตรการอีกประการหนึ่งที่ผู้ปกครองใช้ในการโน้มน้าวจิตใจให้ผู้ที่จะเป็นทหารมีความจงรักภักดีต่อผู้ปกครองก็คือ การให้ความไว้วางพระราชหฤทัย การแสดงออกให้หมู่ทหารเห็นว่า ตนคือผู้ที่ภักดิ์เลือกสรรแล้วนั้นจะเห็นได้จากการโปรดเกล้าฯ ให้นักเรียนนายร้อยได้เข้าเฝ้าถวายตัวเยี่ยงข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย ทั้งยังให้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเช่นทหารทั้งปวง^๒ นโยบายประการนี้นับเป็นการปลูกฝังความสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณได้อย่างดียิ่ง

ง. กฎเกณฑ์ข้อบังคับสำหรับนักเรียนนายร้อย การสร้างกฎเกณฑ์ในหมู่เรียนนายร้อยนั้น นับเป็นการวางพื้นฐานความจงรักภักดีของผู้ที่เริ่มเข้ามาสู่การเป็นทหารอาชีพ การสรรหาและสร้างสรรคนที่จะเข้ารับราชการในตำแหน่งและหน้าที่ซึ่งมีความสำคัญต่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ได้กระทำตั้งแต่การจำกัดแวดวงของผู้ที่จะเข้ามาเป็นนักเรียนนายร้อย และการวางระเบียบปฏิบัติความประพฤติของนักเรียนนายร้อย ดังจะได้กล่าวเป็นประเด็นไป

๑) การจำกัดวงผู้ที่จะเป็นนักเรียนนายร้อยเกี่ยวกับนโยบายการรับคนเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย ทางราชการได้กำหนดว่า จะรับเฉพาะผู้มีชาติตระกูล คือจะต้องเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือเป็นบุตรข้าราชการทหารหรือพลเรือน^๓

^๑โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, หน้า ๒๖.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ - ๑๕.

อย่างไรก็ตามการจำกัดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยนั้นได้นำมาสู่ปัญหาการขาดแคลนตัวนายทหาร เพราะผลิตได้น้อยไม่พอกับความต้องการ ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ทางราชการจึงต้องยอมให้มีการปรับปรุงคุณสมบัติของผู้สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยเปิดรับสมัครบุคคลภายนอก ทั้งนี้โดยจะต้องรับอนุญาตจากเสนาธิการทหารบก (ในขณะนั้น คือ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช) วิธีการดังกล่าวนี้ได้นำมาใช้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระองค์ได้ทรงนำนโยบายจำกัดบุคคลเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง โดยทรงกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยขั้นปฐม โดยให้เฉพาะแคบบุคคล ๓ จำพวก คือ บุตรข้าราชการชั้นสัญญาบัตรทั่วไป ราชนิกุล และเชื้อพระวงศ์ ส่วนบุคคลทั่วไปนั้นจะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยได้ก็เฉพาะสมัครสอบในชั้นปีที่ ๔ คือชั้นมัธยมโค้วแต่เพียงชั้นเดียว* ทั้งนี้เพราะทรงมีความเชื่อมั่นว่า บุตรของบุคคลกลุ่มนี้จะมีความจงรักภักดีมากกว่ากลุ่มอื่นใด^๒

พระคำริของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ใ้รับการพิสูจน์เมื่อระยะเวลาผ่านไปว่า นายทหารไม่ว่าจะมาจกเชื้อพระวงศ์หรือสามัญชนก็มีอาจจะใช้เป็นหลักประกันความมั่นคงของราชบัลลังก์ได้ ทหารจะเป็นฐานอำนาจของผู้ปกครองหรือไม่ขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาลเอง มิใช่พื้นเพหรือชาติกำเนิดของผู้ที่เป็นทหาร

๒) กฎเกณฑ์ในการฝึกหัดอบรมนักเรียนนายร้อย มาตรการข้อนี้ตั้งขึ้นเพื่อป้องกันมิให้ทหารใช้กำลังไปในทางที่เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ปกครอง เพราะฉะนั้นนักเรียนนายร้อยทุกคนจึงต้องได้รับการอบรมให้มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทหารต้องเป็นผู้ที่มีระเบียบวินัย เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่ง

* เรื่องเดียวกัน.

^๒ Noel Battye, "The Military, Government and Society...", p. 496.

ของผู้บังคับบัญชาทั้งต่อหน้าและลับหลัง วินัยข้อสำคัญของผู้ที่ เป็นทหารอีกประการหนึ่ง ก็คือ ห้ามมิให้ทหารรวมกลุ่มกัน เพื่อทำการคักค้านหรือปฏิบัติการใด ๆ ชัดแย้งกับผู้ บังคับบัญชา วินัยข้อนี้เริ่มปลูกฝังตั้งแต่วัยระดับนักเรียนนายร้อย ทั้งนี้โดยห้าม นักเรียนนายร้อยรวมตัวกันลงชื่อร้องทุกข์ หากมีปัญหาหรือความเห็นขัดแย้งกับคำสั่ง ของผู้บังคับบัญชา ก็อาจจะรายงานหรือร้องทุกข์ได้เฉพาะเป็นการส่วนตัวเท่านั้น การเข้าชื่อกันตามความคิดของผู้อื่นที่มาเกลี้ยกล่อมชักชวน ถือว่าเป็นความประพฤติ ที่ไม่สมควรของนักเรียนนายร้อย^๑

กล่าวโดยสรุป นโยบายต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองใช้ในการสร้างทหาร เพื่อให้เป็นฐานอำนาจของตน ไม่ว่าจะด้วยวิธีการส่งเสริมหรือเหนี่ยวรั้ง พิจารณาได้ ในแง่ของ "ความพยายาม" ของสถาบันกษัตริย์ในการดึงทหารไว้เป็นฐานอำนาจ ของราชบัลลังก์ แต่ถ้าวจะพิจารณากันในค่านความสำเร็จแล้ว อาจกล่าวได้ว่า กองทัพแบบใหม่ที่ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นบรรลุผลสมดังพระราชประสงค์ทุก ประการ หากทว่าผลสำเร็จนั้นเกิดขึ้นเฉพาะในรัชสมัยของพระองค์เท่านั้น เมื่อ กาลเวลาผ่านไป องค์กษัตริย์อาชีพรับการพัฒนามากขึ้น ประกอบกับสภาพ แวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทั้งยังได้รับผลกระทบจากนโยบายของผู้ปกครอง คนใหม่ ทหารอาชีพรจึงกลายเป็นกลุ่มที่ลุกขึ้นท้าทายอำนาจของผู้ปกครองในที่สุด

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, ประวัติโรงเรียนนายร้อย
พระจุลจอมเกล้า, หน้า ๑๘.